

СУ “СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА “АРХЕОЛОГИЯ”

Христина Наскова Василева

Характеристика на керамичния комплекс от ранната бронзова епоха
в южната част на Българското Черноморие

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
в образователно направление 2.2. История и Археология (Стара история-Праистория)

Научен ръководител:

ПРОФ. Д-Р КРАСИМИР ЛЕЩАКОВ

София

2025

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на 03.09.2025 г. на разширено заседание на Катедра Археология при СУ „Св. Климент Охридски“.

Дисертационният труд е в обем от 1228 страници в три части – текст, приложения и каталог. Текстовата част съдържа 318 страници авторски текст и 15 страници библиография. Текстът включва увод, девет глави, заключение и списък на използваната литература. Приложенията са общо 240 страници. Съдържат 28 фигури (23 стр.); пет карти (5 стр.), 183 табла (183 стр.), 90 графики (24 стр.). Каталогът съдържа общо 655 страници, като включва обработените керамични съдове и фрагменти от Южното Черноморие – 1528 единици.

Защитата на дисертацията ще се проведе на открито заседание с научното жури в състав:

1. доц. д-р Даниела Стоянова (СУ–ИФ)
2. проф. д-р Красимир Лещаков (СУ–ИФ)
3. доц. д-р Крум Бъчваров (НАИМ–БАН)
4. доц. д-р Стефан Александров (НАИМ–БАН)
5. доц. д-р Христо Попов (НАИМ–БАН)

Резервни членове на научното жури:

1. доц. д-р Иван Вълчев (СУ–ИФ)
2. доц. д-р Камен Бояджиев (НАИМ–БАН)

Увод

Настоящата дисертация е посветена на изследването на керамичния комплекс от РБЕ по Южното българско Черноморие – регион, който заема ключово място в праисторическата културна карта на Югоизточна Европа. Откриването и системното проучване на потънали селища в акваторията на Българското Черноморие поставя редица въпроси относно палеосредата, в която са живели праисторическите общества. Те са свързани както с климатичните промени и колебанията на морското ниво, така и с начина на обитаване и бита на хората. Основен проблем представлява и степента на свързаност на тези общности с морето – доколко то е било част от тяхната икономическа и културна среда, както и характерът на контактите им със съседните региони на Югоизточна Европа през III хил. пр.Хр.

Керамичният материал предоставя ключова информация за решаването на редица важни проблеми относно хронологията, периодизацията и спецификата на културата по Южното българско Черноморие, а и на съседни области. Проблемът за характеристиката на керамичния комплекс, както на регионално, така и на пан-регионално равнище, може да се придвижи напред чрез анализ на формите, типове и технологията на съдовете; чрез анализ на украсата им и корелация с вътрешността на страната.

Изследването на керамичния комплекс от РБЕ по Южното Българско Черноморие представлява съществен принос към познанието за праисторическите общества, обитавали тази територия през III хил. пр. Хр. Въпреки множеството подводни проучвания, извършени през последните десетилетия, керамичният материал от региона остава слабо анализиран в цялост. Липсват цялостни публикации и системен подход, който да обедини данните от отделните селища в обща хронологична и културна рамка. Настоящата дисертация е опит да се запълни тази празнина чрез изчерпателно проучване на керамичните комплекси от потъналите и крайбрежни селища при Китен, Ропотамо, Созопол, Атия, Бургас и Аклади чеири.

Изследването предлага не само обединяване и типологично систематизиране на значителен по обем материал, но и интердисциплинарен поглед към технологичните и общокултурните процеси, стоящи зад керамичното производство. Чрез формално-типологически, технологичен, функционален и декоративен анализ се проследяват

локалните особености на продукцията и се изследват контактите между общностите по крайбрежието и вътрешността на страната. По този начин керамиката се разглежда не само като археологически артефакт, а и като носител на информация за социалната организация, стопанската дейност и културните взаимодействия през РБЕ.

Настоящият труд е опит да се установи спецификата на керамичното производство в южночерноморския регион и да се изгради надеждна база за сравнителен анализ с други територии на Балканите и Западното Черноморие. В този смисъл изследването има амбиция не само да допринесе за локалната археология, но и да разшири разбирането за динамиката на културните процеси в един по-широк ареал през III хил. пр.Хр. Поради тези причини изследването може да се оцени като актуалено, а неговата значимост обхваща район, който включва Югоизточна Европа като цяло.

Географски район на изследването

Районът на изследването обхваща южната част на Българското Черноморие. Той е разположен на кръстопътя между Балканския полуостров, Мала Азия и черноморските степи, представлявайки особено интересна зона за археологическо изследване.

Северната граница на изследваната територия е при старопланинския нос Емине, а южната – при устието на Резовска река. Южната е определена политически, тъй като това е държавната граница на република България. Ясно е, че ако трябва да се спазват строго географските принципи, районът ще включва и южното Странджанско крайбрежие, днес в Република Турция. Физикогеографски зоната обхваща крайбрежието, включително и част от шелфа и сушевата ивица, която има ширина от 10 до 40–50 км. Тя е по-широка в равнинната си част западно от гр. Бургас и съответно по-тясна в зоната на Странджа.

Ландшафтът на така очертаната крайбрежна зона е разнообразен – от равнинни и хълмисти терени до планински склонове и дълбоко врязани заливи. В северната част доминират ниски равнини и хълмове, които плавно преминават в по-високи терени на юг. Особено характерен е преходът към хълмистите и планински форми на Източна Странджа, където планината на места достига директно до бреговата линия. Крайбрежието е силно

разчленено, като се редуват скалисти участъци със сравнително високи брегове и пясъчни плажове, заливи, дюни и естуари (Георгиев 1991, 381).

В настоящото изследване този район се разглежда от културно-географски позиции. Основните принципи, на базата на които е разделен, са: географската ширина, надморска височина и геоморфологичните особености, като планини (Стара планина и Странджа), и големи водни басейни (Черно море и крайбрежните езера). Взет е предвид и климатът, тъй като той влияе на начина на живот, видовете селища, архитектурата, стопанството, хранителния режим и т.н. Климатът на Българското Черноморие се определя като преходен между умереноконтиненталния и средиземноморския, с ясно изразено морско влияние, поради което се различава от останалата част на страната. В южната част на Черноморското крайбрежие влиянието на Средиземно море е най-силно изявено, докато на север е по-силно континенталното въздействие. Така ясно се разграничават две зони: Южното и Северното Черноморие (Георгиев 1991, 105).

По физикогеографски белези Южното българското Черноморие може да се раздели на два под-района: Странджанското Черноморие и Бургаската низина. (Георгиев 1991, 380; Събев, Станев 1963, 129–137). Районът на Странджанското Черноморие е най-малкият в страната. Обхваща тясна крайбрежна ивица на изток от Странджа и на юг от Маслен нос. Не посредствената близост на района до морето, неговото южно положение и ориентировката на бреговата линия са предпоставки за един от районите с най-мек климат в България (Събев, Станев 1963, 167). Районът на Бургаската низина обхваща равнинната част между нос Емине и Маслен нос, като в по-голямата си част обгражда дълбоко врязания в сушата Бургаски залив. На север е ограден от невисоката Еминска част на Източна Стара планина. На запад и северозапад опира до полегатите склонове на възвишенията Бакаджиците и Хисар, а на север до ниската Айтоска планина. На юг достига до северните склонове на ридовете Каратепе, Босна, Росен баир и Медни рид – най-северните разклонения на Странджа, а на североизток прехожда в широката долина на Хаджийска река (Събев, Станев 1963, 172).

Южното българско Черноморие представлява уникална географска територия с ясно изразени природни и климатични контрасти, които го отличават от другите райони в страната. Съчетавайки разнообразен релеф – от равнинни и хълмисти терени до стръмни

склонове на Странджа, съчетан с мекия морски климат и богатата хидрография, районът формира специфичен природен комплекс с висока екологична и стопанска стойност.

Археологическите обекти, разглеждани в настоящото изследване, се разполагат по протежение на южночерноморското крайбрежие и могат да бъдат разделени в три основни групи: потънали, крайбрежни и сухоземни селища и некрополи.

Потъналите селища, известни до момента, са пет на брой. Първото е Урдовиза, разположено в акваторията на залива при гр. Китен, в северната част на древното устие на река Караагач (Карта 1. 1). Второто е Созопол, локализирано в акваторията на днешното пристанище на града и източно от остров Св. Кирик (Карта 1. 2). Третото е Ропотамо, разположено пред устието на реката (Карта 1. 3). Четвъртото е Атия, в залива западно от нос Атия и в близост до съвременното пристанище (Карта 1. 4). Петото е Бургас, ситуирано в района на рибарското пристанище и западната част на Бургаския залив, в близост до Мандренското езеро (Карта 1. 5).

Има данни за пет крайбрежни и сухоземни селища. Първото е Аклади чеири, разположено в землището на гр. Черноморец, западно от Созополския залив (Карта 1. 6). Второто е в м. Голата нива, в землището на с. Синеморец, недалеч от устието на река Велека (Карта 1. 8). Обектът е разположен в непосредствена близост до крайбрежието. Третото е Бата – селище в Айтоско поле, северозападно от Бургаския залив (Карта 1. 9). Четвъртият обект е Алепу, разположен при едноименната лагуна между Созопол и курорта Дюни (Карта 1. 11). Вероятно представлява сухоземно или полузалиято селище от бронзовата епоха. Петият е Козарева могила, намиращ се западно от гр. Поморие, във вътрешността на Бургаската низина – единствената известна селищна могила в района с данни за обитаване през РБЕ (Карта 1. 10).

В района е известен само един некропол, отнасян към РБЕ. Той се намира в м. Костадин чешма, в района на гр. Средец, в непосредствена близост до Мандренското езеро, днешния язовир Мандра (Карта 1. 7).

Повечето от посочените обекти се намират в зони с изразени природни предимства – до устията на реки, край лагуни и естествени заливи, където се съчетават достъп до сладководни източници, плодородни почви и защитена морска акватория. Тази

закономерност ясно показва връзката между избора на местообитание и геоморфологичните особености на Южното Черноморие. Потъналите селища в Урдовиза, Созопол, Ропотамо, Атия и Бургас очертават древна крайбрежна линия, разположена 4–8 метра под съвременното морско ниво – свидетелство за измененията в палеосредата през холоцена.

Хронологически обхват

За по-голямата част от страната и особено за Югоизточна България бронзовата епоха се разполага във времето от края на IV хил. пр. Хр. до началото на II хил. пр. Хр. Общо прието е разделението на следните фази: РБЕ I (фаза Езеро) ок. 3200/3100–3000/2900 г. пр. Хр., РБЕ II (фаза Михалич) ок. 2900–2500/2400 г. пр. Хр., РБЕ III (фаза Св. Кирилово) ок. 2500/2400–2200/2100 г. пр. Хр. и приключва с началото на СБЕ 2000/1900–1600/1500 г. пр. Хр. (Александров 2018, 90–91 с лит.). Настоящото изследване възприема тези хронологически рамки и за територията на Черноморието, като тезата подлежи на проверка чрез установяване на типологически паралели между керамичните комплекси в сравняваните райони. Така се полагат основите на компаративната хронология на Южното Черноморие, които се проверяват и доуточняват чрез корелиране с абсолютните дати, с които разполагаме.

Цел и задачи

Конкретната цел на настоящото изследване е да се направи характеристика и да се установи спецификата на керамичния комплекс от РБЕ, произхождащ от обектите, разположени в южната част на българското Черноморие. Основното внимание е насочено към идентифицирането на локални характеристики в керамичното производство, както и към проследяване на културните взаимодействия чрез паралели с други съвременни култури от съседни региони. Поставянето на тази цел се обуславя от необходимостта да се запълни значителна празнина в проучването на раннобронзовата култура по българското Черноморие. Въпреки наличието на множество подводни и сухоземни проучвания през последните десетилетия, керамичният материал от този регион остава слабо публикуван,

фрагментарно представен и без систематизирана типологична и хронологична рамка. Липсата на цялостен анализ затруднява разбирането на локалните особености на производството и на културните контакти на южночерноморските общности с останалите региони на Балканите и Западното Черноморие. Именно поради това настоящото изследване има за цел да обедини наличните данни, да ги подложи на анализ и да изведе характерните белези на керамиката като основен показател за културна идентичност, технологично развитие и междурегионални връзки през III хил. пр.Хр.

За постигането на тази цел са поставени следните задачи:

- Да се събере цялата информация за включените в изследването обекти: Китен, Созопол, Ропотамо, Атия, Бургас, Аклади чеири.
- Да се извърши първична обработка на керамичните съдове и на масовия материал от Китен, Созопол, Ропотамо, Атия, Бургас, Аклади чеири чрез графично и фото документиране.
- Да се извършат макроскопски наблюдения върху глината, обработката на съдовете и тяхната декорация.
- Да се предложи обща класификационна схема, въз основа на формата, размера, конструктивни елементи (устие, шия, тяло, дъно, дръжки), функционално предназначение на съдовете и изработката на украсата.
- Да се изработи единен каталог с информацията за всички обработени цели съдове и фрагменти. Логично това довежда до създаване на надеждна база данни, включваща морфологични, технологични и декоративни характеристики на керамиката от РБЕ в южночерноморския регион. Систематизирана по този начин, информацията би позволила не само сравнение между различните обекти в рамките на изследвания ареал, но и съпоставяне с други археологически култури от същия период.

Глава I. Изворова база. Методи, използвани в изследването

Глава I очертава емпиричната и методологична основа на дисертационното изследване. В нея се представят произходът, съставът и състоянието на археологическия материал, както и аналитичните подходи, приложени при неговата обработка. Целта на тази глава е да обоснове избора на изследователски методи и да създаде рамката, в която се развива последващият типологичен, технологичен и сравнителен анализ.

В изследването са включени 1528 цели съда и диагностични фрагмента, съхранявани в колекциите на Центъра за подводна археология – Созопол, Археологическия музей – Созопол, Регионалния исторически музей – Бургас, Историческия музей – Приморско, постоянната археологическа изложба „Тайни от морското дъно“ – Китен и Регионалния исторически музей – Варна. По-голямата част от материала произхожда от потънали селища: Китен (560 съда), Созопол (580), Ропотамо (285), Атия (9) и Бургас (4). Това прави корпуса представителен за целия южен черноморски сектор и осигурява надеждна база за анализ.

Основен проблем при работата с подводните находки е разрушаването на повърхността на част от съдовете вследствие на продължителния престой във водна среда, което усложнява технологичното определяне. Въпреки това общият брой и степента на запазеност на материала позволяват да се направят обосновани изводи за формалните и технологичните характеристики на керамиката.

Методологичният подход е комплексен и интердисциплинарен. Прилагани са четири основни метода: формално-типологичен анализ – за идентифициране на повторяеми форми и изграждане на типологични серии; функционален анализ – за определяне на предназначението на съдовете въз основа на формата, обема и следите от употреба; технологичен анализ – за проследяване на използваните суровини, техники на оформяне и изпичане; анализ на орнаментацията – за изясняване на техниките и композиционните принципи на украсата.

Допълнително е извършена статистическа обработка на данните, която позволява количествено сравнение между отделните обекти и хронологични фази. Отчетени са потенциалните отклонения, произтичащи от различната степен на фрагментираност, неравномерното представяне на категориите съдове и вариациите в условията на съхранение и депониране.

В главата е обосновано използването на стандартизирана система за класификация на съдовете, базирана на четири нива – категория, форма, тип, подтип. Тази схема осигурява съпоставимост между различните комплекси и позволява интегриране на данните в единна база за статистически и сравнителен анализ.

В заключение, Глава I дефинира изворовата база като пълна и представителна за южночерноморския ареал, а използваните методи – като адекватни на целите на изследването. Създадената по този начин аналитична рамка позволява проследяване на локалните традиции, технологични иновации и културни взаимодействия. Главата завършва с преход към изследването на отделните археологически обекти, разгледани последователно в следващите раздели.

Глава II. Китен (Урдовиза)

Глава II е посветена на потъналото селище при нос Урдовиза, разположено в южния залив на полуострова до днешния град Китен. То представлява първото системно проучено подводно селище от РБЕ в България и един от най-важните обекти за реконструкцията на културните процеси по Южното Черноморие. Неговата значимост се дължи както на добре запазените и големи по обем керамични материали.

Историята на проучванията започва през 1985 г. с първите подводни експедиции (Порожанов 2004, 313–315), а най-интензивните изследвания се провеждат през 1989 г. под ръководството на М. Лазаров, Х. Ангелова и В. Драганов, когато са изследвани над 550 кв.м от селището. Извършени са 21 сондажа и осем стратиграфски разреза, чрез които се разграничават две нива на обитаване – Урдовиза 1 (раннобронзово) и Урдовиза 2 (антично и средновековно). Най-долният пласт (Урдовиза 1) е с дебелина около 0,75 м и съдържа основния културен хоризонт от РБЕ (Angelova, Draganov 2003, 12–14).

Резултатите от дендрохронологичните и радиовъглеродни анализи на дървените конструкции определят хронологията на селището в границите на РБЕ II – около 2850–2600 г. пр.Хр. (Angelova, Draganov 2003, 16; Kuniholm, W. Newton, Kromer 2007; Kuniholm et al. 1998, 402). Палеоекологичните изследвания показват, че селището първоначално е било

разположено на суша, в близост до р. Караагач, и по-късно е било залято вследствие на Новочерноморската трансгресия, довела до постепенно покачване на морското равнище.

Събраната керамична колекция от обекта включва общо 560 цели съдове и диагностични фрагменти, въз основа на които може да се предположи формата на съда (фиг. 1–2). Разполагаме с голямо количество запазени цели съдове и профили, което улеснява изграждането на типологията. Това дава възможност нейната база да се гради върху цели форми, които съставляват 55,36% от общия диагностичен материал. Информацията е въведена в класификационна и типологична система, разработена специално за нуждите на настоящото изследване, след което данните са подложени на статистическа обработка и анализ. Значителна част от керамиката обаче е със силно увредена повърхност, а при някои съдове тя напълно липсва, което затруднява макроскопските наблюдения и по-задълбочени изводи относно технологията на производство.

Петрографски и геохимични анализи на проби от глина и керамика доказват местен произход на суровината и съществуването на затворен производствен цикъл (*chaîne opératoire*). Установената висока честота на примесите в тестото на черупки от миди (67,62% от изследваните фрагменти) потвърждава използването на местни крайбрежни седименти.

Разграничени са седем основни категории съдове: А. Паници, В. Купи, С. Кани, D. Аскоси, Е. Чаши; F. Амфори, G. Гърнета; и редки съдове: H. Сосиери, I. „Чайници“, J. Контейнери, K. Похлупаци, L. Черпаци, M. Миниатюрни съдове, N. Подници, O. Лопатки, P. Цедки и Q. Фунии. В обекта при Китен е представено най-голямо типологично разнообразие, обхващащо всички разграничени категории. Най-често срещаните категории съдове на обекта са паниците, каните и гърнетата.

Декорацията е богата и разнообразна, включваща следните основни техники: шнурова, пластична, връзана и щампована украса. Най-често срещаната техника е отпечатаният усукан шнур, комбиниран с релефни пъпки или връзани мотиви, организирани в пояси, като най-честите композиции са от триъгълници, гирлянди и хоризонтални линии. Декоративните схеми са разположени главно върху плещите на съдовете и отразяват ясно структурирана орнаментална система, характерна за локалния стил на Китен.

В Глава II е направено обобщението, че селището при нос Урдовиза е един от най-богатите и добре проучени от периода на РБЕ в България. Това се дължи както на продължителните и системни подводни археологически изследвания, така и на факта, че във водна среда керамичните съдове се запазват много добре. Това осигурява уникалната възможност за възстановяване на почти всички форми в тяхната цялост и типологично разнообразие. Благодарение на това, комплексът при Урдовиза може да служи като отправна точка при сравнителния анализ на останалите керамични комплекси от Западнопонтийския регион – както по отношение на формални характеристики, така и спрямо технологични и декоративни особености.

Глава III. Созопол

Глава III е посветена на потъналото селище в акваторията на Созопол, което заема централно място в изследването на раннобронзовите общности по Южното българско Черноморие. То представлява един от най-добре документираните подводни обекти и осигурява богата изворова база за анализ на технологичните и стилистични особености на керамиката от периода.

Историята на проучванията на селището започва още през 1927 г., когато при драгиране на морското дъно в пристанището са извадени първите керамични фрагменти и артефакти, част от които са предадени в Регионалния исторически музей – Бургас (Dimitrov, Draganov, Prahov 2020, 196). През следващите десетилетия са извършени редица наблюдения и спасителни проучвания, но първите систематични подводни археологически разкопки се провеждат през 1990–1993 г. от екип на Центъра за подводна археология под ръководството на Х. Ангелова, К. Димитров и В. Драганов. Те регистрират няколко сектора („Созопол 1–4“), които разкриват стратиграфия с ясно отделени пластове от късния халколит и ранната бронзова епоха (Draganov 1998, 215).

При последвалите проучвания през 2021–2023 г., ръководени от К. Димитров, са изследвани нови квадрати (O, X, Y), в които е документиран културен пласт с дебелина до 5 метра, съдържащ керамика от РБЕ. Новите данни потвърждават съществуването на

последователни етапи на обитаване и ясно разграничими фази на развитие на керамичното производство.

Керамичният комплекс от Созопол включва около 580 съда и симптоматични фрагмента, въз основа на които може да се определи или поне предположи формата на съдовете (фиг. 3–4). Макар повърхността на фрагментите да е ерозирана, тя е по-добре запазена в сравнение с тази от Урдовиза. Установено е обаче по-малко количество цели профили. Целите съдове съставляват приблизително 27% от колекцията. Керамичният комплекс е подложен на статистическа обработка и анализ, след което е въведен в класификационна и типологическа система.

Съдовете от потъналото селище при Созопол са изработени предимно на ръка, с едно изключение. Става въпрос за контейнер, по чиято вътрешна повърхност са запазени следи от въртене, характерни за използване на гърнчарско колело). Впечатление прави, че той не е изработен от фина, добре пречистена глина, а напротив – от груба с много органични примеси. Въпреки това вероятно става въпрос за внос, тъй като по това време няма данни за местен вариант на бързото гърнчарско колело¹.

Въз основа на формата и функцията са разграничени шестте основни категории съдове: паници, купи, кани, чаши, амфори, гърнета, както и седем други: „чайници“, контейнери, похлупаци, черпаци, подници, цедки, миниатюрни съдове. Най-често срещаните форми в обекта са паниците, каните и гърнета.

Технологично керамиката е преобладаващо груба, полугруба и полуфина, докато фината е ограничена. Формалната класификация разкрива присъствие на всички основни категории съдове. От гледна точка на декорацията, керамиката от Созопол се характеризира с относителна съдържаност; най-често срещани са шампованата и пластичната украса, с единични случаи на шнурова, връзана и рисувана техника.

¹ Произходът на този съд е твърде интересен. Като форма той се отнася към т.нар. съдове с дръжки за окачване, добре познати както от вътрешността на Тракия, така и от Западноанатолийското крайбрежие. Тяхната датировка е най-общо в РБЕ 3, което с други думи ще рече Троя II и по-късно. Именно тогава масово се налага керамичното производство на бързо гърнчарско колело в Троада и изобщо - в Северозападна Анатолия. Следователно, един най-вероятните райони от които е импортиран е именно този. Благодаря на К. Лещаков за споделеното мнение.

Глава III завършва с обобщението, че керамичният комплекс от Созопол допълва и разширява представата за производствените и естетически традиции по Южното Черноморие. Той демонстрира постепенен преход към по-висока степен на технологична прецизност и стилова консолидация, като същевременно запазва основните елементи, характерни за региона. Селището в Созопол е определено като ключов център, отразяващ интеграцията на южночерноморските общности в по-широкия западнопонтийски културен контекст на РБЕ.

Глава IV. Ропотамо

Глава IV е посветена на подводния обект при устието на р. Ропотамо, разположен в защитен залив северно от Приморско. Селището представлява ключов археологически комплекс за реконструкцията на културната и технологична динамика на раннобронзовите общности по Южното българско Черноморие.

Първите археологически материали от района са открити случайно през 1976 г. при драгажни дейности (Карайотов 2012), а през 1982 г. Ив. Карайотов провежда наблюдения и идентифицира останки от различни епохи (Karayotov 2002, 558). През 1984–1985 г. започват първите организирани подводни разкопки в рамките на експедицията „Шелф-юг“, когато са регистрирани находки от античността, ранното и късното Средновековие. През следващите години (1986–1989) се извършват допълнителни сондажи, при които са установени следи от праисторическо обитаване. Най-пълни стратиграфски данни са получени от сондаж № 6, достигнал стерилна основа на 2,5 м дълбочина, което потвърждава наличието на праисторически културен пласт (Карайотов 1985, 294, Карайотов 1986, 294; Карайотов 1987, 358, Karayotov 2002, 560; Карайотов 1990, 175).

През 2017 г. разкопките са подновени в рамките на международния проект *Black Sea Maritime Archaeology Project* (Black Sea MAP). Те са проведени в сътрудничество между Центъра за подводна археология – Созопол, Националният археологически институт с музей при БАН и Университета в Саутхемптън. В целия залив е извършено детайлно геофизично изследване, на чиято база са заложени два квадрата за проучване, обозначени като T1 и T2

(*Trench 1, Trench 2*) (фиг. 24). Получена е една радиовъглеродна дата – 4474 ± 21 BP (3335–3031 cal BC), която отнася обекта към РБЕ I (Вагалински и др. 2018, 720–722).

Проучването на обекта продължава до 2020 г., като са отворени още два квадрата – Т3 и Т4. Взети са още девет проби от дървените колове, използвани в конструкциите на селището, които са датирани в периода 3080–2970 cal BC (при 95,4% вероятност) или 3070–3000 cal BC (при 68,2% вероятност) (фиг. 27). Тези резултати потвърждават принадлежността на селището към РБЕ I (Димитров и др. 2019).

Подводното селище при устието на р. Ропотамо представлява уникален археологически обект с ключово значение за изследването на РБЕ по българското Черноморие. Отличава се с изключително добре запазен стратиграфски контекст, включващ архитектурни останки *in situ* и богат керамичен материал. Обработката на керамичната колекция от селището значително допринася за по-точно характеризиране на керамичното производство в Южното българско Черноморие.

Керамичната колекция от Ропотамо включва 290 диагностични фрагмента и цели съдове, като целите съставляват около 18,6% от общия материал (фиг. 5–6). В сравнение с Китен и Созопол находките са по-силно фрагментирани, което се дължи на ниската степен на изпичане и на органичните примеси в глината.

Всички съдове са ръчно изработени. Повърхността им често е ерозирана и покрита със зеленикав налеп от морска флора, което затруднява определянето на оригиналния цвят. Наблюдава се вторично опалване, както и наличие на червеникави петна от горене под ангобата – признак за неравномерно изпичане. Глината съдържа висок процент органични примеси и кварцови включвания, което прави съдовете по-порести и трошливи.

Формалното разнообразие е ограничено в сравнение с другите обекти. Разграничени са шестте основни категории съдове: паници, купи, кани, аскоси, чаши, амфори, гърнета; както и седем редки такива: контейнери, похлупаци, черпаци, подници, цедки, миниатюрни съдове и поти. Най-често срещаната категория на обекта са гърнетата, следвани от купите, паниците и каните.

Декорацията е оскъдна, но характерна – врязани линии, нарязи и ямички, често под формата на редици или хоризонтални пояси. Тази фина врязана орнаментика се отличава от

богатите шнурови и шамповани композиции в Китен и Созопол и може да се разглежда като стилев белег на РБЕ I в региона.

Глава IV заключава, че керамичната колекция от устието на р. Ропотамо предоставя важна информация, която представлява принос към изследването на ранната бронзова епоха по Южното Черноморие. Това е първият сигурно датиран чрез радиовъглероден анализ керамичен комплекс от района, отнесен към РБЕ I. Така обектът се очертава като ключов за реконструкцията на ранните етапи в развитието на керамичното производство в региона, които досега остават слабо засвидетелствани. Комплексът се отличава със специфични морфологични характеристики и орнаментация, които не само потвърждават ранната му датировка, но и разкриват локални традиции в рамките на по-широкия контекст на РБЕ по Западното Черноморие.

Глава V. Атия

Глава V разглежда потъналото селище при нос Атия, разположено северно от полуострова със същото име, в акваторията на Бургаския залив. Макар и ограничено като обем на археологически материал, това селище има важно значение за реконструкцията на културната и технологична картина на раннобронзовото обитаване по Южното Черноморие.

Обектът се намира в залива северно от полуостров Атия (Карта 1. 4). Открит е през 1968 г. по време на строителство във Военноморската база – Бургас (Dimitrov, Draganov, Prahov 2020, 195).

При драгажни дейности в района на пристанището са извадени керамични съдове, животински кости и парчета от дървени колове (Lazarov 1993, 8). Материалите са датирани в късния халколит, РБЕ и в Средновековието (Lazarov 1974; 109; 1975, 33; Карайотов 1984, 186) Праисторическият пласт е регистриран на дълбочина от 7 до 9 м (Лазаров 2009, 18).

От първоначално събраните находки в музея в Бургас са запазени девет цели съда, които могат с висока степен на сигурност да се отнесат към РБЕ. Сред тях са една паница, една купа, четири кани, една амфора и две гърнета. Макар и ограничен, този материал е

достатъчен за определяне на основните технологични и типологични особености на керамичното производство на обекта (фиг. 7).

Всички съдове от Атия са ръчно изработени, като по-голямата част от тях принадлежат към полуфината керамика, докато гърнетата и амфората са полугруби до груби. Значителна част от съдовете показват следи от вторично опалване, което подсказва, че селището вероятно е било унищожено от пожар. Оригиналната повърхност е в кафяво-сивите тонове, като при някои съдове е установена фина ангоба и равномерно загладена повърхност. Глиненото тесто съдържа неорганични примеси (камъчета и пясък), а ломовете са тъмносиви до черни, което свидетелства за редуциращо изпичане при ниска температура.

Типологично керамиката от Атия обхваща основните категории, характерни за южночерноморските комплекси. Макар и количествено ограничен, комплексът от Атия показва ясно технологично и стилово единство с останалите обекти от Южното Черноморие. Формите и орнаментите му намират паралели в Китен, Созопол и Ропотамо, а част от съдовете имат аналогии с материалите от Североизточна България и Тракийската низина.

Глава V заключава, че материалите от нос Атия допълват цялостната картина на раннобронзовото керамично производство в региона. Те потвърждават наличието на локални работилници и утвърдена традиция в ръчното изработване на съдове, както и културната свързаност на южночерноморските общности с по-широкия западнопонтийски ареал. Въпреки своя фрагментарен характер, комплексът от Атия е важен показател за пространственото разширяване на раннобронзовите селища и за устойчивостта на локалните технологични и художествени принципи през този период.

Глава VI. Керамика от района на гр. Бургас

Глава VI разглежда ограничения, но с висока стойност, керамичен материал от района на Бургаския залив, който допълва общата картина на раннобронзовото обитаване по Южното българско Черноморие. Макар и да не са известни системно проучвани селища от IV–III хил. пр. Хр., единични находки от подводни и сухоземни контексти свидетелстват за присъствие на човешка дейност през РБЕ в централната част на региона.

Първите сведения за праисторически материали от района датират от 1925–1933 г., когато В. Миков съобщава за откриването на неолитни, халколитни и раннобронзови артефакти при изкопните работи между Атанасовското езеро и морето (Миков 1925, 235). По-късно (през 1968–1969 г.) при драгиране на рибарското пристанище в Бургас са извадени няколко съда, които постъпват във фонда на Археологически музей – Бургас (Лазаров 1971, 9). Тези материали са открити на дълбочина между 6 и 12 м под морското равнище, приблизително на 500 м от брега, и са интерпретирани като останки от потънало селище или депонирани при крайбрежна стопанска дейност.

По данни на М. Лазаров (Lazarov 1974, 109), трите съда с инв. № 2050, № 2320 и № 2051 произхождат от южната част на пристанището, като два от тях напълно съответстват на екземплярите, включени в настоящия каталог. Ив. Гълъбов също описва няколко чучура и чаша, открити в района, макар и без ясен стратиграфски контекст (Гълъбов 1950, 249).

Допълнителни данни идват от спасителните разкопки през 2013 г. при обекта „Вр̀х Шилото“ на северния бряг на Мандренското езеро, където са открити „фрагменти от керамика, изработена на ръка, с шнурова украса“ (Гюзелев, Господинов, Марваков 2014, 244). Тези находки, макар и непубликувани подробно, потвърждават наличието на раннобронзово обитаване и в периферията на Бургаския залив.

В изследването са включени общо пет съда, които представляват единствените сигурно идентифицирани керамични находки от района на гр. Бургас, отнасящи се към РБЕ. Всички съдове са ръчно изработени, принадлежат към фината и полуфината керамика и са оформени от полугрубо до полуфино глинено тесто с преобладаващи неорганични примеси.

Повърхността на съдовете е силно ерозираща, като почти всички показват следи от вторично горене. Само един съд е със запазена оригинална повърхност – светлосиво-кафява с фина ангоба. При три съда е установена ангоба с различна дебелина, а ломовете са едноделни, двуделни или с променлив цвят, което говори за неравномерно изпичане при ниска температура.

От петте съда четири са открити при драгирането на рибарското пристанище, включително три кани и един аскос. Каните са със сферични или елипсоидни тела, високи шии и вертикални дръжки с елипсоидно сечение, започващи от устието и завършващи

върху плещите. Най-характерна е кана с шнурова украса, състояща се от две успоредни хоризонтални линии, изпълнени с отпечатан фин усукан шнур.

Керамичният материал от района на Бургас показва сходства с комплексите от Китен и Созопол, което позволява да бъде отнесен към РБЕ II–III. Макар и ограничен, той свидетелства за устойчивост на локалните производствени традиции и за наличие на човешка активност в централната част на Южното Черноморие през РБЕ.

В обобщение може да се твърди, че районът на Бургас е бил част от мрежата на крайбрежните раннобронзови обитания, макар и с по-редки находки в сравнение с Китен, Созопол и Ропотамо. Наличието на съдове с характерна шнурова украса и ръчна изработка потвърждава принадлежността на този материал към една и съща културна традиция и демонстрира хомогенност в керамичното производство по целия южен черноморски ареал.

Глава VII. Други обекти от района на Южното българско Черноморие

Глава VII обобщава археологическите данни от сухоземни обекти, които допълват представата за раннобронзовата култура по Южното българско Черноморие. Макар и с по-ограничен обем на находки, тези обекти са от ключово значение за разбирането на връзките между крайбрежните селища и вътрешността на региона, както и за изясняване на характера на обитаването и ритуалните практики през РБЕ.

Аклади чеири

Обектът при м. Аклади чеири е разположен западно от Созополския залив, на около 250 м от морския бряг до гр. Черноморец. Открит е през 2008 г. по време на строителни дейности и проучвано под ръководството на П. Лещаков и М. Класнаков. Установени са следи от обитаване през късния халколит и РБЕ. В яма без сигурен контекст са открити няколко керамични съда, датирани към третата фаза на РБЕ (Лещаков, Класнаков, Недев 2009, 74, Leshtakov et al. 2020, 89).

Материалът включва три паници, една купа, една кана и една амфора. Макар и малоброен, той потвърждава разширяването на селищната система към сушата и демонстрира технологична приемственост с крайбрежните центрове.

Некропол в местността Костадин Чешма

Некрополът в м. Костадин Чешма, разположен до гр. Средец, е единственият известен погребален комплекс от РБЕ в южночерноморския регион. В един от гробовете са открити амфора, чаша, фрагменти от кана и бронзов нож, поставени като гробен инвентар. При анализа на материала К. Лещаков ревизира първоначалната датировка към РБЕ и го отнася към СБЕ (Leštakov 1995, 43). Чашата намира точни паралели с такава открита в Созопол

Местност Голата нива край с. Синеморец

По време на археологически разкопки на укрепена постройка от късноелинистическата епоха в местността „Голата нива“ край с. Синеморец, общ. Царево (фиг. 1: 11), са разкрити три ями, които са датирани в третата фаза на РБЕ (Агре, Дичев 2020, 536).

Село Бата

При терени издирвания в землището на с. Бата, общ. Поморие, е регистрирано селище, отнесено към късния неолит, РБЕ и РЖЕ (Вагалински, Михайлов 2007, 22). От публикуваната керамика има една паница и една амфора. И двата фрагмента могат да бъдат отнесени към третата фаза на РБЕ.

Козарева могила

Керамика от РБЕ е намерена при разкопките на Козарева могила, разположена в близост до гр. Каблешково. Обектът представлява селищна могила. Напластяванията ѝ обхващат периодите на ранния и късния халколит, ранната бронзова и елинистическата епоха (Georgieva, Popova, Danov 2018, 107). Поради липса на публикации за керамиката от РБЕ и отказан достъп до археологическия материал, той не е включен в настоящото изследване.

Алепу

По време на теренно сондиране за взимане на проби в лагуната Алепу, южно от Созопол, е локализирано селище. В сондажната ядка са установени три вертикални дървени кола. Над тях е регистриран културен пласт, съдържащ въглини, семена, рибни останки,

костни фрагменти и малко количество керамика. Обектът е датиран чрез седем радиовъглеродни анализа, които ограничават периода на обитаване между 3350 и 3000 г. пр. Хр. (Flaux et al. 2016, 58–63).

В обобщение, Глава VII показва, че раннобронзовото обитаване по Южното Черноморие не се ограничава само до потъналите в морето селища. Сухоземните и периферните обекти потвърждават разширяването на културния ареал и интеграцията на прибрежните общности с вътрешността на Тракия. Керамиката от тези обекти демонстрира технологично и стилово единство, което говори за хомогенна културна традиция, адаптирана към различни природни и икономически условия. Всички тези периферни материали допълват археологическата карта на региона и потвърждават съществуването на широко развита мрежа от селищни и културни връзки по Южното българско Черноморие през РБЕ.

Глава VIII. Характеристика на керамичния комплекс

В Глава VIII е направен сравнителен анализ и произтичащия от него синтез на резултатите от изследването на трите основни обекта – Китен, Созопол и Ропотамо. Тук се прилага единен типологичен, технологичен и орнаментален анализ, основан на статистическа обработка и количествена съпоставка между комплекси, за да се очертаят закономерностите в развитието на керамичното производство по Южното българско Черноморие.

В анализа са включени само съдове с пълна класификационна информация. Всеки съд е въведен в база данни с кодирани параметри – тип, подтип, форма на дъното, наличие и ориентация на дръжки, вид и разположение на украсата. За статистическата обработка са използвани квантифицирани методи и визуализация чрез графики, които демонстрират разпределението на формалните и функционалните групи. Този подход осигурява обективна база за сравнение.

На основа на визуални и технологични белези са определени пет технологични групи: Фина керамика – добре пречистена глина, равномерно изпичане, тънки стени;

включва чаши и кани; полуфина керамика – съдове със сравнително добро изграждане на формата и третиране на повърхността (кани, купи, паници); полугруба керамика – преходна група, включваща по-груби кани и купи; груба керамика – гърнета и съдове за готвене с подебели стени и грубо изпълнение; много груба керамика – кухненски съдове с дебели стени, предназначени за съхранение и термична обработка.

На база на типологичния анализ са обособени няколко основни формални типа съдове. Това са паници, купи, кани, аскоси, чаши, амфори и гърнета. След определянето на категорията на съда се пристъпва към неговата форма. Тя е стереометрична. В рамките на настоящото изследване са разграничени десет основни форми: I. С обърнато пресечено конично тяло, II. С полусферично тяло, III. С цилиндрично тяло, IV. Със сферично тяло, V. С овоидно тяло, VI. С елипсоидно тяло, VII. Със сплеснато сферично тяло, VIII. С пресечено-конусовидно тяло, IX. С обърнато полусферично тяло, X. С дисковидно тяло. Типовете са разграничени на базата на профила на съда и по-специално оформянето на устието, шията, плещите и т.н. на даден съд. Разграничени са четири типа при отворените съдове, на базата на техните устия: 1) с право устие; 2) с извито навън устие; 3) със завито навътре устие; 4) с вертикално устие. При затворените съдове са разграничени четири типа на базата на шията: 1) с пресечено обърнато конусовидна шия; 2) със С-образно извита шия; 3) с цилиндрична шия; 4) с конусовидна шия. При наличие на разлики в пропорциите на съда са разграничени варианти на типа, обозначени с апостроф.

На базата на оформянето на устийния ръб са разграничени подтиповете. Те са общо четиринасет: а). със заоблен устиен ръб; б). със заравнен устиен ръб; в). с изтънен устиен ръб; г). със заоблен устиен ръб профилиран отвън; д). със заравнен устиен ръб, профилиран отвън; е). с изтънен устиен ръб, профилиран отвън; ж). със заравнен устиен ръб, профилиран отвътре; з). с асиметрично заравнен навътре; и). с асиметрично заравнен и профилиран навътре; я). със заравнен устиен ръб, профилиран отвътре и отвън; к). с изтънен устиен ръб, профилиран отвътре; л). с Т-образен заоблен устиен ръб; м). с Т-образен изтънен устиен ръб; н) с профилиран навън устиен ръб.

Най-ниското ниво е вариантът. Чрез него се означават онези елементи, които не влияят на формата, типа или подтипа, но носят хронологическа или регионална информация. Такива са оформянето на дъната, сечението на дръжката и др.

Вариантите при оформянето на дъната са 14: 1) равно; 2) равно с изразена пета; 3) слабо конкавно; 4) слабо конкавно с изразена пета; 5) обло; 6) на ниско пръстеновидно столче, конкавно; 7) на ниско пръстеновидно столче, плътно; 8) на ниско пресечено конусовидно столче, конкавно; 9) на ниско пресечено конусовидно столче, плътно; 10) на ниско разчленено пресечено конусовидно столче, конкавно; 11) на ниско разчленено пресечено конусовидно столче, плътно; 12) на ниско пресечено обърнато конусовидно столче, плътно; 13) на три крачета и 14) на четири крачета. Различните видове дръжки са разграничени като варианти и са базирани на вида и сечението им. Срещат се: 1) вертикални дъговидни; 2) хоризонтални дъговидни; 3) хоризонтални триъгълни; 4) вертикални езичести; 5) хоризонтални езичести; 6) хоризонтални псевдотунелести; 7) вертикални тунелести; 8) хоризонтална тунелеста. Езичестите дръжки могат да бъдат с израстъци или пробити. При тунелестите и псевдо-тунелестите понякога също се наблюдават израстъци. При лопатките се срещат специфичен вид дръжки. Те са вертикални с двойно, тройно или четворно закачане в най-високата част от тялото на съда. Част от тях са антропоморфно или зооморфно оформени. Срещат се следните сечения при дръжките: 1) бъбрековидно; 2) елипсовидно; 3) правоъгълно; 4) овално; 5) кръгло; 6) квадратно; 7) триъгълно.

Украсата, представена върху анализираната керамика, може да се счита за скромна, особено в сравнение предишните периоди. Основните мотиви са прости и по-вероятно съставени от един или два елемента. Голяма част от дизайна върху съдовете представлява повторение на мотив, изработване на линия или на лента. Има шест основни техники на украса:

1. Шнурова. Разграничават се два основни типа: а) стегнат фин шнур – използван е тънък и равномерно усукан шнур, който оставя фини и ясно очертани отпечатьци; б) широк едър шнур. Отпечатьците са по-груби, с по-широк релеф, което определя неговите специфики.

2. Врязана. Наблюдават се три основни типа: а) фина врязана украса – изработена с инструмент с тънък и заострен връх, а линиите са дълбоки, равномерни и без следи от изтегляне на глината; б) небрежна врязана украса – линиите са по-широки и плитки, често със следи от неравномерно изтегляне на глината; с) меки и широки линии, наподобяващи канелюри – имат закръглен профил и създават ефект на плитки канелюри.

3. Щампована. Използвани са инструменти с различни накрайници, които създават съответните отпечатащи. Наблюдават се видовете: хоризонтална и вертикална елипсовидна, капковидна, полумесец, бъбрековидна, като кука, точка („машинен бод“), пръстеновидна, нокътно импресо, кръгла, полукръгла, сърцевидна, обърнато сърцевидна, овална, триъгълна, издължена елипса, двойна издължена елипса и резка от отпечатан шнур. Украсата обикновено е разположена в пояси по тялото на съда.

4. Пластична. Разделя се на два типа: а) релефни пъпки с четири разновидности – полусферични, полуелипсоидни, дисковидни (тип „бутон“) и псевдобукели, получени чрез притискане от вътрешната страна на стената; б) релефна лента – оформя се чрез добавяне на глина и се наблюдават три подтипа: гладка, с нарязи и с ямички. Рядко се присъства изкуствено огрубяване на повърхността на съда, известно като „псевдо барботина“. Направена е чрез нанасяне на неравномерен слой глина към стената на съда. Остава неясно дали този ефект е придаван с естетическа цел или поради функционални съображения.

5. Притисната. Изпълнена е чрез притискане на пръст в мокра глина. Има два типа: а) притискания по устието – придават на ръба вълнообразна форма; б) лента с редуващи се вдлъбнатини и изпъкналости – получена чрез провлачване на пръст по глината.

6. Вдълбана. Получена е чрез отнемане на все още влажната глина. Различават се три типа: а) едри нарязи – дълбоки, широки, разположени на голямо разстояние един от друг; б) къси резки – плитки и близко разположени една до друга; в) ямички – отнемане на глина в неправилна кръгла форма, обикновено разположени в пояси, подобно на щампованата украса.

В единични случаи се откриват още две техники на украса: рисувана и перфорирана. Рисуваната украса е представена от един съд, върху който орнаментът е нанесен с бяла боя. Перфорации се срещат при два съда, при които под устието са оформени малки отвори. Орнаментът е изработен с помощта на заострен инструмент, като отворите са пробивани от външната към вътрешната страна, след което повърхността е била загладена.

Композиционният анализ показва, че украсата е концентрирана в горната част на съдовете (по устие, шия и плещи) и рядко обхваща цялата повърхност.

Според обработените данни, керамиката от южночерноморските селища разкрива както устойчиви типологични ядра, така и ясно изразени локални и хронологически различия. Сходствата се открояват предимно при най-добре представените форми и базови типове, докато разнообразието и регионалната специфика се проявяват на ниво подтип и варианти (дъна, дръжки), както и на ниво декорация.

Китен демонстрира най-голямо формално и технологично разнообразие. Колекцията включва значителен брой специфични подтипове при почти всички групи съдове – паници, купи, кани, чаши, гърнета, контейнери, „чайници“, черпаци и подници. От друга страна, Ропотамо показва по-ограничен набор от типове, което вероятно отразява особености на обитаването. Созопол демонстрира ясно изразено стилово обособяване и развитие на специфични форми керамични съдове.

Равните дъна са най-широко разпространеният тип във всички три обекта, независимо от формалната категория на съда. Дъната с пета също са широко използвани, особено при гърнета, паници и купи, като в Ропотамо те дори доминират при някои форми. Конкавните дъна (със или без пета), както и ниските пръстеновидни или пресечено конусовидни столчета се срещат по-рядко и винаги в ограничен географски и типологичен контекст – предимно в Китен и Созопол. Това разпределение подсказва, че могат да служат като локални или хронологически маркери. Особено показателни са уникалните случаи като дъно на крачета на контейнер от Созопол или разчлененото столче на паница от Китен.

По отношение на дръжките се откриват ясно обособени и практики, които имат не само локална, но и хронологическа стойност. Китен е с най-голямо разнообразие както по вид (вертикални и хоризонтални, дъговидни, езичести, псевдо- и тунелести), така и по място на закачане (върху устие, под устие, на плещите, на шията), и по сечение (елипсоидно, кръгло, овално, квадратно, триъгълно). Ропотамо, напротив, разчита на ограничен брой дръжки – най-често вертикални дъговидни и езичести, като и разнообразието от сечения е ниско. Созопол заема междинна позиция: има умерено разнообразие от типове дръжки, но се отличава със специфични форми като тунелести такива, както и с някои уникални сечения като триъгълно и правоъгълно. Това сочи към развитие на стилова специфика през по-късен етап от РБЕ.

Разпределението на видовете украса очертава отчетливо както общи закономерности, така и локални стилкови традиции. Те носят важна информация както за регионализма в керамичната продукция на отделните селищата, така и за тяхната хронологическа позиция в рамките на РБЕ. Данните показват, че декорацията не е просто естетически елемент, а ключов маркер за всеки един от обектите.

Керамичният комплекс от Китен се отличава с най-голямо разнообразие на декоративни техники. Там се срещат както широко разпространени орнаментални техники като отпечатания стегнат фин шнур и релефни пъпки, така и редки или уникални елементи – широк едър шнур, релефни ленти, врязани небрежни линии, набождане, псевдо-букели и барботина. Това богатство от техники и мотиви подсказва наличието на стабилна и развита местна производствена традиция. Особено характерна е шнуровата украса. В Ропотамо, напротив, се наблюдава значително по-ограничен репертоар от орнаментални техники. Най-често срещани са фината врязана украса и нарезите – елементи, които са концентрирани основно върху паниците, купите и гърнетата. Щампованата украса е представена в малък брой случаи и не достига масовостта, наблюдавана в другите два обекта. В Созопол декорацията достига своята най-висока степен на стилистична унификация. Щампованата украса е водеща техника при всички основни групи съдове. Освен това, в Созопол се срещат специфични орнаментални практики като притискане, меки врязани линии, канелюри, декорация тип *Besenstrich* и бутони, които липсват в другите два комплекса.

Някои орнаментални елементи като щампованата украса и релефните пъпки се срещат и в трите обекта, което предполага наличието на споделени културни норми. Въпреки това, липсата на други общи техники и съвпадения показва, че всеки от анализиранияте комплекси следва свой собствен декоративен стил.

Най-много прилики се откриват между керамичните колекции от Китен и Созопол, по-ограничени са между Китен и Ропотамо, а най-слаби – между Ропотамо и Созопол. Остава открит въпросът защо между Ропотамо и Созопол, които съществуват приблизително по едно и също време и в относителна близост, се наблюдават по-малко прилики. Вероятно при наличие на по-богат керамичен материал и от двете селища ще се открият повече допирни точки.

Тези данни подкрепят хипотезата, че различията между трите комплекса са в по-голяма степен хронологически, отколкото чисто географски, и че всяко селище е било част от локализирана производствена традиция с уникална културна идентичност в рамките на Южното Черноморие през РБЕ.

От останалите селища в региона – извън основните три (Китен, Ропотамо и Созопол) – са запазени твърде ограничени количества керамични находки, което не позволява тяхното включване в статистическия анализ. Въпреки това, дори върху основата на запазените артефакти е възможно да се установят типологични и технологични сходства, които да обогатят общата картина на керамичните традиции. Най-съществени паралели се откриват между съдовете от Атия и района на Бургас, от една страна, и комплекса от Китен – от друга. Част от формите, като паници с пресечено-конусовидно тяло, кани със сферично тяло и специфични типове дръжки, съвпадат с висока степен на сходство, както по морфология, така и по украса. Особено показателно е използването на специфични декоративни техники, като щампата и фината врязана украса, отпечатания стегнат фин шнур, които в комбинация с формалните параметри, насочват към хронологическа и културна обвързаност с комплекса от Китен. Керамиката от Аклади чеири при Черноморец също показва сходства с по-добре проучените селища. Типовете съдове, които се срещат там – включително кани, купи и паници – притежават белези, съвпадащи както с формите, така и с декоративните елементи, регистрирани в Китен и Созопол. Това се отнася не само до основните структурни характеристики, като профил и дъно, но и до по-детайлни елементи като тип сечение на дръжките, специфични декоративни пояси и наличие на релефни апликации. Тези съпоставки, макар и направени на базата на ограничен материал, подчертават регионалната свързаност и културната приемственост по Южното българско Черноморие през РБЕ.

Въпреки детайлния типологичен, морфологичен и декоративен анализ на керамиката от селищата Китен, Ропотамо и Созопол, възможността за изграждане на надеждна вътрешна хронология в рамките на отделните комплекси остава ограничена. Това се дължи на няколко основни причини. На първо място, стратиграфската информация от теренните проучвания е непълна, фрагментарна или липсва изцяло за значителна част от находките. В голяма част от обектите керамичният материал е събран по методите на подводна

археология или от отложени пластове без ясна стратиграфия. Това затруднява съпоставката между формални типове и конкретни времеви фази на обитаване вътре в самото селище.

Второ, въпреки регистрираното морфологично разнообразие и наличието на типове, които могат да бъдат хронологически индикатор, липсата на стратифицирани находки прави невъзможно сигурното проследяване на тяхното развитие във времето. Така например, някои категории съдове като аскосите, паниците с Т-образно устие, бъбрековидно сечение на дръжките или декорация с шнур, които биха могли да се свържат с по-късни или по-ранни фази от РБЕ, не могат да бъдат поставени в последователност.

Трето, високата степен на съжителство между по-архаични и по-развити типове в рамките на едни и същи колекции подсказва, че традициите в производството и употребата на съдове са били консервативни и устойчиви. Така е възможно в едно и също време да съжителстват съдове с различна морфология и декорация, което затруднява разпознаването на реалните хронологически разлики между тях.

В този контекст следва да се приеме, че само на базата на характеристиката на керамиката не могат да се изведат добре обосновани заключения за вътрешната хронология на селищата. Сравнителният анализ с многослойни селища, за които са налични радиовъглеродни дати, предоставя реална възможност за изграждане на относителна хронология на керамичните комплекси от Южното българско Черноморие. Обектите най-вече от Тракия, допълнени с тези от Северното Черноморие, Североизточна България или разположени на север от Дунав, позволяват да се търсят хронологическите промени в керамичното производство като цяло. Но те са външни за изследвания район.

Глава IX. Сравнителен анализ със съседните региони

Глава IX има за цел поставянето на керамичните комплекси от Южното българско Черноморие от РБЕ в по-широк географски и културно-хронологичен контекст. Чрез систематичен анализ на стратиграфски добре проучени обекти от Горнотракийската низина, Североизточна България, Източна Тракия и Югоизточна Румъния, се проследяват паралелите и различията в керамичната традиция, технологиите и орнаментиката.

Сравнителният анализ е изграден върху типологичната и технологична класификационна схема, разработена в предходните глави. Всеки съпоставен обект е разгледан по категории съдове, орнаментални техники и стратиграфска позиция, като са отчетени и наличните абсолютни дати (радиовъглеродни и дендрохронологични). Материалите са представени в хронологичен ред, от ранните към късните фази на РБЕ.

1. Североизточна България

В тази част са анализирани комплекси от потъналите селища във Варненските езера (Месокомбинат „Родопа“, Фабрика „Христо Ботев“, Морфлот, Тополите, Езерово II, Арсенала, Лъджата, Боаза/Езерово, Страшимирово 1, Страшимирово 2, Белослав, Повеляново и Балтата) и вътрешни обекти като некрополът при Девня и Ветрино. Тези селища демонстрират тясна технологична и орнаментална близост с материалите от Южното Черноморие – особено в употребата на шнурова украса, врязани мотиви и характерните форми на паници и кани. Сходството в технологичните показатели и орнаментиката потвърждава единството на черноморската културна зона през РБЕ II.

2. Югоизточна Румъния и Южна Молдова

В тази зона основен обект на съпоставка са материалите от културния комплекс Чернавода II–Фолтеци II, които показват впечатляващи формални и декоративни паралели с керамиката от Южното Черноморие. Идентични техники на врязана и щампована украса, както и сходни пропорции на каните и купите, свидетелстват за широк културен обмен в западнопонтийската зона. Наличието на такива паралели предполага интензивни контакти по морски и речни маршрути, които са улеснявали разпространението на технологични и художествени модели между двете черноморски брегови зони.

3. Горнотракийска низина

Съпоставката със с. м. Езеро, с. м. Нова Загора, с. м. Дядово, с. м. Караново, с. м. Веселиново, Михалич, с. м. Св. Кирилово, Асара (Констанция), с. м. Гълъбово, плоският некропол до Берекетската селищна могила, могилния некропол при с. Голяма Детелина, могилния некропол при с. Медникарово и Искрица, обекти от района на Карнобат показва сходства в основните форми и технологията, но и някои различия в стилистичния подход към декорацията. Сравнителният анализ с керамиката от Югоизточна България е включва

данни от добре документирани обекти с дълга стратиграфия, като селищните могили, както и със затворени гробни комплекси, имащи радиовъглеродни дати. Той убедително показва, че керамични паралели съществуват във всички етапи на РБЕ. Това означава, че в обитаването на южночерноморските територии няма цезури.

По-конкретно, относителната датировка на изследваните обекти може да се обобщи по следния начин:

1. Обитаването на селището при Китен обхваща периода от РБЕ I до РБЕ III;
2. Селището при Созопол е обитавано през РБЕ I и в началото на РБЕ II. Може да се предположи известно прекъсване на живота и ново заселване към края на РБЕ III;
3. Селището в устието на р. Ропотамо е обитавано от началото на РБЕ I до началото на РБЕ II;
4. Обектът при нос Атия има материали, които се датират в РБЕ II и III;
5. Обектът Аклади чеири се датира в рамките на РБЕ III;
6. Обектите в района на Бургас могат да се отнесат към РБЕ I и II.

Най-ранните радиовъглеродни дати от Южното Черноморие, известни засега, произхождат от Созопол и Ропотамо и са в рамките на 3340–3100 г. пр. Хр. Следователно може да се аргументира тезата, че РБЕ в изследвания район започва към последната третина на IV хил. пр. Хр. и завършва синхронно с РБЕ III в Горнотракийската низина или към 2000/1900 г. пр. Хр.

4. Източна Тракия (дн. Турция)

Керамичният материал от обектите в Източна Тракия, особено от Канлъгечит, показва значителни прилики с този от Южното българско Черноморие. Най-силни паралели се откриват с керамиката от Китен и Созопол. Сходствата се изразяват във формите на съдовете, видовете дръжки и декоративните техники. Това свидетелства за културни връзки и синхронност между двете територии през късните фази на РБЕ. Въпреки тези прилики, се открояват и съществени разлики. В керамиката от Източна Тракия ясно личи по-силно

анатолийско влияние, особено във формите, изработени на бързо колело и покрити с червена ангоба – явление, което отсъства в Южното българско Черноморие. Това говори за една по-различна културна среда, съчетаваща балкански и анатолийски традиции. Затова изследването се ограничава до този район.

Може да се обобщи, че в Глава IX е направен опит да се обоснове тезата, според която керамичната традиция на Южното българско Черноморие е част от една обширна западнопонтийска културна система. Тя се характеризира с интензивен обмен на технология и стилове, но и с ясно изразени локални особености. Регионът функционира като културен посредник между вътрешнобалканските и черноморско-егейските култури, а неговата керамика представлява уникален синтез между местни традиции и външни влияния.

Заклучение

Настоящата дисертация предлага комплексен анализ на керамичния комплекс РБЕ в южната част на Българското Черноморие. За първи път в научно обръщение се въвежда значително количество непубликуван керамичен материал – общо 1528 цели съда и диагностични фрагменти, произхождащи от обекти в района на Китен, Ропотамо, Созопол, Атия, Бургас и Аклади чеири, както и от района на Варненските езера. Това е първият цялостен опит за събиране, систематизиране и анализ на керамичните комплекси от цялото Южно Черноморие, обединен в една изследователска тема. Материалът е основно от потънали селища, които досега са били фрагментарно представени в археологическата литература. Новите данни обогатяват съществено археологическата картина на региона и позволява нов прочит на керамиката и нейната хронология в края на IV и през III хил. пр. Хр.

Класификационна схема, включваща технологичните, формално-функционалните и декоративните особености на анализирания керамичен материал е базата, която определя неговата характеристика. Статистическият анализ на керамичния материал от Китен, Ропотамо и Созопол разкрива наличието на устойчиви типологични ядра, които се открояват при основните категории съдове и техните най-разпространените форми и

типове: А.ІІ.4.а, А.І.4.а, А.ІІ.1.а, А.І.1.а, А.І.3.а, А.ІІ.3.а, А.ІІ.1.с, А.І.1.б при паниците; В.І.1.а, В.І.4.а, В.ІІ.4.а, В.ІІІ.1.а при купите; С.ІІ.2.а, С.І.1.с, С.ІІ.2.с, С.І.1.а при каните; D.ІІ.1.с, D.ІІ.2.с, D.ІІ.2.а при аскосите; Е.І.1.а при чашите; F.ІІ.2.а при амфорите, G.ІІ.2.а, G.ІІ.1.а, G.І.1.а при гърнетата. Спецификата на керамичното производство в отделните обекти и разнообразието се проявяват най-вече на равнището на подтиповете и вариантите (дъна, дръжки, декорация). Наблюдават се специфични подтипове, които са характерни за определени селища. Такива за Китен са: Паници – А.І.2.н, А.ІІ.1.н, А.ІІ.1.і, А.ІІ.3.б, А.ІІ.3.с, А.ІІ.3.і, А.ІІ.4.г, А.ІІ.4.н; Купи – В.І.1.е, В.ІІ.4.с, В.ІІ.4.ф, В.ІІ.4.і, В.ІV.1.д, В.ІV.2.а; Кани – С.І.1.'а, С.І.2'''а, С.І.2.н, С.І.3.а, С.І.4'а, С.ІІ.1., С.ІІ.2''ф, С.ІІ.2., С.ІІ.3.с, С.ІІ.4.а, С.ІІ.4.с, С.ІІІ.1'с, С.ІІІ.3'а; Аскоси – D.ІІ.4.а; Чаши – Е.І.1.е, Е.І'.2.б, Е.І'.2.с, Е.ІІ.1.д, Е.ІІ.2.с, Е.ІІ.3.а, Е.ІІ.4.е, Е.ІV.2.с, Е.ІV.3.а, Е.V.3.а, Е.V.3.с, Е.VІ.3.а; Амфори – F.І.1.с, F.І.3.а, F.ІІ.1.а, F.ІІ.1.с, F.ІІ.1.д, F.ІІ.2.к, F.ІV.1.а, F.ІV.1.д, F.ІV.3.а, F.ІV.3.с; Гърнета – G.І.1.д, G.ІІ.1.с, G.ІІ.2.д, G.ІІ.3.с, G.ІІ.3.д, G.ІІ.3.е, G.ІV.4.с; за Созопол: Паници – А.І.1.ф, А.І.4.м, А.ІІ.1.н, А.ІІ.2.б, А.ІІ.4.к, А.ІІ.4.і, А.ІІІ.1.а, А.ІІІ.1.с, А.ІІІ.2.с; Купи – В.І.1.к, В.І.3.с, В.І.4.б, В.І.4.с, В.І.4.і, В.ІІ.3.б, В.ІІ.3.г, В.ІІ.3.к, В.ІІ.4.б, В.ІІ.4.д, В.ІІ.4.ф, В.ІІ.4.к, В.ІІІ.1.д, В.ІІІ.2.д, В.ІV.1.б; Кани – С.ІІ.3.б, С.ІІІ.1''а, С.ІІІ.2''с; Аскоси – D.І.3.к; Чаши – Е.ІІ.1.б, Е.ІІ.4.д, Е.ІІ.4.ф, Е.ІІ.4.н, Е.ІV.1.с, Е.ІV.3.с, Е.V.2.а, Е.VІ.2'а; Амфори – F.І.1.а, F.І.3.н, F.ІІ.2.с, F.ІІ.3.а, F.ІІ.3.б, F.ІІ.3.н, F.ІІІ.1.а, F.ІІІ.2.а; Гърнета – G.І.1.б, G.І.4.а, G.І.4.б, G.ІІ.2.е, G.ІІ.2., G.ІІ.3.а, G.ІІ.4.д, G.ІV.1.б, G.ІV.2.а и за Ропотамо: Паници – А.І.1.д, А.ІІ.2.н, А.ІІ.3.н; Купи – В.І.2.д, В.І.2.н, В.І.3.б, В.І.3.с, В.І.4.с, В.І.4.ф, В.ІІІ.1.б, В.ІІІ.1.с, В.ІІІ.2.д, В.ІV.1.; Кани – С.ІІ.2'''а, С.ІІІ.2''а, С.ІV.2.а; Аскоси – D.ІІ.3.а; Чаши – Е.І.1.б, Е.І'.1.с, Е.ІІ.1.с; F.І.2.а, F.ІІ.І.2.а, Гърнета – G.І.2.д, G.І.3.б, G.ІІ.1.о. Комплексът от Китен се характеризира с най-голямо формално и технологично разнообразие, докато Ропотамо представя по-ограничен репертоар. Керамиката от Созопол съчетава типове, характерни за началото и края на РБЕ. Най-ясно се разграничават локалните характеристики при украсата на съдовете, така в Китен преобладава техниката на отпечатания шнур, в Созопол – шампованата, а Ропотамо се отличава с по-семпъл декоративен стил.

Най-голямо сходство се установява между керамичните колекции от Китен и Созопол, докато приликите между Китен и Ропотамо са по-ограничени, а тези между Ропотамо и Созопол — най-слабо изразени. Това най-вероятно се дължи на хронологическите различия между двете селища, а не на локални особености. От

останалите селища в региона са запазени твърде малко керамични находки, което не позволява тяхното включване в количествения анализ. Въпреки това, въз основа на отделни примери могат да се установят типологични сходства с по-добре проучените обекти. Формите и типовете съдове от Атия и района на Бургас демонстрират най-голяма близост до керамичния комплекс от Китен, докато в материалите от Аклади чеири има паралели както с Китен, така и с керамиката от Созопол. Получените данни потвърждават, че различията между трите комплекса са до голяма степен хронологически обусловени, а не само териториално.

Сравнителният анализ на керамиката от Южното българско Черноморие с тази от Югоизточна България разкрива както съществени сходства, така и характерни локални различия. Съпоставката със стратиграфски добре документирани обекти, включително селищни могили и затворени гробни комплекси с радиовъглеродна датировка, убедително показва, че обитаването на Южночерноморските територии обхваща всички фази от РБЕ. Керамичния репертоар се разпростира от времето на развитата фаза РБЕ I до РБЕ III. Тази констатация се потвърждава както от сравнителния анализ, залегнал в основата на относителната хронология и от абсолютните дати, отнасящи се към района и съседните територии.

В Южното българско Черноморие до момента няма данни за наличието на керамика, която да се синхронизира с културата Чернавода III. Най-ранните данни са за класическия период на РБЕ I според приетата в литературата хронология на Тракия. Данни за обитаване има от Китен, Созопол, Ропотамо и района на Бургас.

През РБЕ II са обитавани Китен, Созопол, Ропотамо, Атия и района на Бургас. В Китен, Созопол, Атия и Аклади чеири животът продължава и през РБЕ III. В отделните селища се наблюдава вариативност в неговата продължителност. Така например, селището при Китен е обитавано от втората половина на РБЕ I до края на РБЕ III; Созопол — от РБЕ I/началото на РБЕ II, с прекъсване, и отново към края на РБЕ III и началото на СБЕ; Ропотамо — от началото на РБЕ I до началото на РБЕ II; Атия — през РБЕ II и III; Аклади чеири — в рамките на РБЕ III; а селищата до Бургас — през РБЕ I и II.

Материалът от Южното българско Черноморие показва отчетливи паралели с този от Северното българско Черноморие, въпреки че повечето обекти от не разполагат с ясно

установена стратиграфия и затворени археологически комплекси. Технологичните, типологичните и декоративните сходства между двете територии са недвусмислени и могат да се интерпретират като свидетелство за съществуването на обща културна традиция, развивала се по протежение на Българското Черноморие през РБЕ.

Сравнението между керамичните комплекси от Южното българско Черноморие с обектите на територията на днешна Румъния, особено тези, свързани с културния комплекс Чернавода II–Фолтеши II, разкрива съществени формални, технологични и декоративни сходства. Те се открояват най-ясно при гърнетата с овоидно тяло и с нарязи по устието и шампа върху плещите, паниците пресеченоконусовидно или полусферично тяло с богата връзана или шнурова украса по ръба на устието и определени типове украса върху кани, като отпечатан шнур, шампа релефна лента или пъпки, като паралелите са особено видими в колекциите от Созопол, Ропотамо и Китен. Наред с тези прилики се наблюдават и регионални различия, изразени предимно в орнаментацията, както и в някои форми. Характерни за южните комплекси са богатата шнурова украса със сложни композиции, които се срещат по-рядко в северните. Формално се различава оформянето на шиите при част от сложносъставните съдове, като кани с триъгълна предна част или гърнета с високи шии. Установените сходства и различия свидетелстват за културна близост, но същевременно и за локални адаптации в рамките на обща културна традиция, развивала се в района на Западното Черноморие през РБЕ.

Керамичният материал от обектите в Източна Тракия, особено от Канлъгечит, показва значителни прилики с този от Южното българско Черноморие. Най-точни паралели се откриват с керамиката от Китен и Созопол при паниците с хоризонтални и тунелести дръжки. Това свидетелства за културни връзки и синхронност в развитието на двете територии през късните фази на РБЕ. Наред с тези паралели се открояват и съществени различия. В керамиката от Източна Тракия ясно се долавя по-силно анатолийско влияние, изразено в използването на бързо гърнчарско колело и червена ангоба – характеристики, които отсъстват в южночерноморския материал. Това потвърждава междинната позиция на Източна Тракия между балканското и анатолийското културно влияние.

На базата на събраната информация за потъналите селища от Южното българско Черноморие и тяхната хронология могат да се направят заключения и за движението на

морското ниво. Както е известно, природната среда е важен фактор при интерпретацията на археологически обекти, разположени в крайбрежните райони. Черно море представлява динамична геоложка система, която през кватернера е преживяла многократни трансгресии и регресии. Тези колебания в морското ниво отразяват глобални климатични промени, свързани с редуването на ледникови и междуледникови периоди, както и локални тектонски и хидроложки процеси (Пейчев, Димитров 2012, 218). Изменението на морското ниво е пряко свързано с промяната на бреговата линия и солеността на водата. В условията на редуващите се регресии и трансгресии на басейна през последните 2 млн. години се е извършвала периодична смяна на областите на проява на отделните хидродинамични фактори. Тяхното изместване в едни случаи е към брега, а в други – към морето (Димитров, Димитров 2008, 532).

Ритъмът и скоростта на промените на нивото на Черно море продължават да бъдат обект на научни дискусии. Доказано е, че в средата и в началото на късния холоцен настъпват серия от по-малки и по-големи промени в нивото на този воден басейн. Те се отразяват на очертанията на бреговата линия и засягат значително разположените близо до нея селища и тяхната икономика. Счита се, че през периода, дискутиран в настоящия труд, морското ниво е било поне 6 – 8 м по-ниско от днешното (Балмер и др. 2022, 218).

За жалост няма единомислие по въпроса за датирането на тези трансгресии и регресии. Палеоокеанолозите се позовават на археологически данни и обратното, което води до дискусии резултати. В българската литература се цитират основно изследванията на П. Фьодоров от средата на миналия век (Лазаров 2009, 22; Фьодоров 1959, 1127-1129; Орачев 1990, 33; Синьовски 2021, 259), като са разграничени следните фази:

- Новоевксинска трансгресивна фаза – VIII-VII хил. пр. Хр., когато покачването на водата води до преодоляването на Босфорския праг.
- Древночерноморска трансгресивна фаза – началото на V хил. пр. Хр., когато нивото на морето е било с 2,5 м по-ниско от днешното.
- Новочерноморска фаза – V-II хил. пр. Хр., която се разделя на няколко под фази: края на V – първа половина на IV хил. пр. Хр. нивото е с 4-5 м над днешното; втората половина на III хил. пр. Хр. започва спад и достига до 1 м под днешното; първата половина

на II хил. пр. Хр. има покачване до 1 м над сегашното; след средата на II хил. пр. Хр. нивото започва отново да спада.

- Фанагорийската регресивна фаза – през I хил. пр. Хр. с пик през VII-VI в пр. Хр. с понижаване от около 3 м под сегашното ниво.

Датировките, които са предложени за Фанагорийската регресивна фаза се считат вече за погрешни и са променени с около 1000 г. (Дикарев 2011, 39). Това поставя под съмнение достоверността и на останалите данни. Те също не съвпадат напълно и с датировките на откритите материали от потъналите селища.

Археологическите проучвания в района на нашето изследване показват две сигурни трансгресии. Едната е в края на късния халколит, а другата – след края на РБЕ, като между двете се наблюдава понижаване на морското ниво (Балмер и др. 2022, 218). Шест обекта са известни от халколита, като четири от тях са под днешното морско ниво (рибарското пристанище в Бургас, Ахтопол, Созопол и нос Атия). Това показва понижаване на морското ниво – регресия. Данните сочат, че в края на халколита морското ниво е било поне с 10 м по-ниско от съвременното, а днешните заливи са били суша (Leshtakov 2011, 134-136). Пет обекта от III хил. пр. Хр. са разположени под съвременното морско равнище: в залива на нос Атия, рибарското пристанище в Бургас, Созопол, Китен и устието на река Ропотамо. Някои от тях са върху халколитни селища (при рибарското пристанище в Бургас, Созопол и Атия), което показва сходни климатични условия с тези през предходната епоха (Leshtakov 2011, 136). Вероятно възникването на тези селища е резултат от морска регресия в края на IV хил. пр. Хр., а тяхното разположение под съвременното морско ниво свидетелства за последвала трансгресия след края на III хил. пр. Хр. Чрез анализа на керамиката се определя продължителността на обитаване в рамките на тези селища, което от своя страна допринася за по-точното датиране на промените в морското равнище.

В стремежа за постигане на основната цел на дисертацията – да се идентифицират локалните характеристики на керамичното производство и културните взаимодействия в южночерноморския регион, е направен опит за събиране на цялата налична информация от включените обекти; пълна обработка на материала, включително фото- и графично заснемане; макроскопски анализ на глината, технологията и декорацията; изграждане на

единна класификационна схема и дигитална база данни; сравнителен и статистически анализ, обвързан с хронологически и териториални параметри.

Въпреки установените керамични паралели и регионални специфики, интерпретацията на културните взаимодействия следва да отчита ограниченията, произтичащи от особеностите на археологическия контекст. Значителна част от разглежданите находки произхождат от потънали селища без сигурни затворени комплекси и със сериозно нарушена стратиграфия в резултат на водна ерозия и съвременна човешка намеса. Това затруднява прецизните датировки и налага определена предпазливост при формулирането на изводи. Въпреки тези ограничения, характеристиката на керамичния комплекс от РБЕ в Южното Черноморие предоставя надеждна основа за анализ. Чрез въвеждането на нов материал в научно обръщение, изграждането на стандартизирана типология, провеждането на сравнителен анализ и прилагането на интердисциплинарен подход, настоящото изследване създава стабилна основа за бъдещи проучвания и интерпретации на обществата, обитавали Южното Черноморие от края на IV и III хил. пр. Хр.

Развитието на нови технологии в подводната археология (3D сонарни сканирания, фотограмметрия и др.) позволява все по-прецизно документиране и анализ на подводни обекти. Интердисциплинарните анализи състава на глината от съдовете ясно разграничават местното производство и импортите. Продължаването на тези изследвания е от основно значение за анализа на керамиката от Южното българско Черноморие. Едно ново археологическо проучване на неизследвани участъци в селището до Китен, например, би могло да допринесе за допълнително уточняване на неговата хронология и културна характеристика. Освен това, провеждането на подводни и теренни проучвания в района на Бургас и неговите езера – зони, в които досега се разполагат само единични находки от РБЕ, би позволило обогатяване на археологическата карта на региона и би допълнило представата за раннобронзовото обитаване по Южното Черноморие. На пан-регионално равнище, особено необходима е публикация, съчетаваща богат илюстративен материал и задълбочен анализ на керамиката от РБЕ в района на Варна. Това би обогатило базата за сравнение между северната и южната част на Българското Черноморие. Едва тогава сравнителният анализ с керамиката от по-далечни региони като Северна Гърция, Егейския

свят и Северозападна Анатолия би могъл да предложи сигурни основания за изграждане на широкообхватни културни модели.

Цитирана литература:

Агре, Дичев 2020: Д. Агре, и Д. Дичев. Археологически разкопки на укрепен дом от късноелинистическата епоха в м. Голата нива край с. Синеморец, общ. Царево. Археологически открития и разкопки през 2019 г., (1), 2020, 534–537.

Александров 2018а: С. Александров. Ранната и средна бронзова епоха в българските земи: хронология, периодизация, културни контакти и находки от благородни метали. В: Александров, Димитрова, Попов, Хорейш, Чукалев (съст.), Злато и бронз. Метали, технологии и междурегионални контакти на територията на Източните Балкани през бронзовата епоха. София: Алианс Принт ЕООД, 2018, 85–97.

Вагалински и др. 2018: Л. Вагалински, Дж. Адамс, К. Димитров, К. Бъчваров, Р. Пачеко-Руиз, В. Драганов, Г. Гърбов, Й. Ръомби, Ф. Педроти, Н. Прахов, З. Георгиева, П. Георгиев. Подводни археологически разкопки в акваторията пред устието на р. Ропотамо. Археологически открития и разкопки през 2017 г, 2018, 720–723.

Вагалински, Михайлов 2007: Л. Вагалински и Й. Михайлов. Археологическо теренно издирване в Община Поморие. Известия на исторически музей Поморие, 1, 2007, 13–29.

Георгиев 1991: М. Георгиев. Физическа география на България. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1991.

Гюзелев, Господинов, Марваков 2014: М. Гюзелев, К. Господинов и Т. Марваков. Спасителното археологическо проучване на „Тракийско светилище, късноантичен и средновековен обект на връх Шилото“, землището на град Бургас. Археологически открития и разкопки през 2013 г., 2014, 243–244. Детева, П. (1942). Селищната могила в с. Св. Кирилово, Старозагорско. ГНАМ, VII, 237–243.

Карайотов 1984: И. Карайотов. Археологическите проучвания в Странджа. В: Странджанско-Сакарски сборник I. Малко Търново: Програма за научни изследвания ‘Странджа-Сакар’, 1984, 190–195.

Карайотов 1985: И. Карайотов. Подводни проучвания в залива срещу устието на река Ропотамо. Археологически открития и разкопки през 1984, 1985, 294.

Карайотов 2012: И. Карайотов. Херсонесос – Ориоспотамо – Падама – пристанище пред устието на Ропотамо. [Online]. Available at: https://www.morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledvaniq/21112012_karajo.html, 2012.

Лазаров 1971: М. Лазаров. Археологически разкопки и проучвания в Бургаски окръг. Резултати, проблеми и задачи. Известия на Българските музеи, I (1969), 1971, 3–20.

Лазаров 1975: М. Лазаров. Потъналата флотилия. Книгоиздателство „Георги Бакалов“, 1975.

Лазаров 2009: М. Лазаров. Древното корабоплаване по Западното Черноморие. Варна, 2009.

Лещаков, Класнаков, Недев 2009: П. Лещаков, М. Класнаков и Д. Недев. Спасителни археологически разкопки на праисторически обект в м. Аклади чеири, село Черноморец. Археологически открития и разкопки през 2008 г., 2009, 74–77.

Миков 1925: В. Миков. Приносъ къмъ неолитичната култура у насъ. Известия на Българския археологически институт, III, 1925, 235–236.

Порожанов 2004: К. Порожанов. Потъналото селище от ранната бронзова епоха при Урдовиза (разкопки 1986–1988 г.). Добруджа, 2003. 21 (Изследвания в чест на ст.н.с. I ст. д.и.н. Хенриета Тодорова), 2004, 309–322.

Събев, Станев 1963: Л. Събев и Св. Станев. Климатичните райони на България и техният климат. София: Земиздат, 1963.

Kuniholm et al. 1998: P. I. Kuniholm et al. An Early Bronze Age Settlement at Sozopol, near Burgas, Bulgaria. In: James Harvey Gaul – In memoriam. Ed. by Mark Stefanovich, Henrieta Todorova and Harald Hauptmann. In the Steps of James Harvey Gaul. The James Harvey Gaul Foundation, 1998, pp. 399–409.

Kuniholm, Newton, Kromer 2007: P. Kuniholm, M. W. Newton and B. Kromer. Dendrochronology of submerged Bulgarian sites. [Online]. Available at: doi:10.1007/978-1-4020-5302-3_20. Accessed 2025.

Lazarov 1974: М. Lazarov. Localités prégrécoques sur le littoral de la mer Noire au sud du Balkan. Thracia, III, 1974; Iv. Karajotov. Thracian Sea God from Pomorie, Bulgaria. IJNA, 13.3, 1974, pp. 111–112.

Lazarov 1993: М. Lazarov. Les sites submergés le long du Pont Ouest dans le contexte de l'histoire pontique et méditerranéenne. Pontica, XXVI, 1993, pp. 7–18.

Leštakov 1995: K. Leštakov, . Bronze Age Graves at Debelt, Bourgas Region. *TRANS EUROPAM, Festschrift für Margareta Primas, Beiträge zur Bronze- und Eisenzeit zwischen Atlantik und Altai, Antiquitas, Reihe 3, Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und Provinzial-Römischen Archäologie und zue Geschichte des Altertums*, 34, Institut za arheologiju., 1995, pp.39–44.

Leshtakov et al. 2020: P. Leshtakov et al. The Prehistoric Site Akladi Cheiri, Chernomorets. In: Prehistoric Mining and Metallurgy at the Southeast Bulgarian Black Sea Coast. RessourcenKulturen Band 12. Tübingen: Tübingen University Press, 2020, pp. 89–120.

Авторска справка за научните приноси на дисертационния труд:

1. Изградена е единна типологична и класификационна система за керамиката от РБЕ в Южното българско Черноморие, основана на четири принципа – функционален, морфологичен, технологичен и декоративен. Тази система създава основа за бъдещи съпоставки между различни комплекси от западнопонтийската зона.

2. Разработена е база данни с морфологични и технологични показатели за 1528 керамични съда и фрагменти от шест подводни и сухоземни обекта, което представлява първият по рода си дигитален корпус за РБЕ керамика от южночерноморския регион.

3. Извършен е първият цялостен анализ на керамичните комплекси от потъналите селища при Китен, Созопол, Ропотамо, Атия и Бургас, както и от периферните сухоземни обекти. Материалът е систематизиран, документиран и графично възстановен.

4. Установен е локален стил в керамичното производство по Южното Черноморие.

5. Доказан е местен произход на част от керамичната продукция чрез резултатите от рентгенофлуоресцентен (XRF) и маспектрометричен (LA-ICP-MS) анализ на проби от Китен, които потвърждават използването на местни суровини и затворен производствен цикъл.

6. Извършен е обстоен сравнителен анализ на южночерноморските комплекси с материали от Североизточна България, Горнотракийската низина, Източна Тракия и севернопонтийските райони, чрез който са изведени нови хронологични и културни съответствия.

7. Установени са отчетливи паралели между керамичния материал от Южното българско Черноморие и този от Северното българско Черноморие, както и с обектите на територията на днешна Румъния, свързани с културния комплекс Чернавода II–Фолтеци II.

8. Дефинирани са основните етапи в развитието на керамичното производство през РБЕ I–III, като са очертани локалните особености.

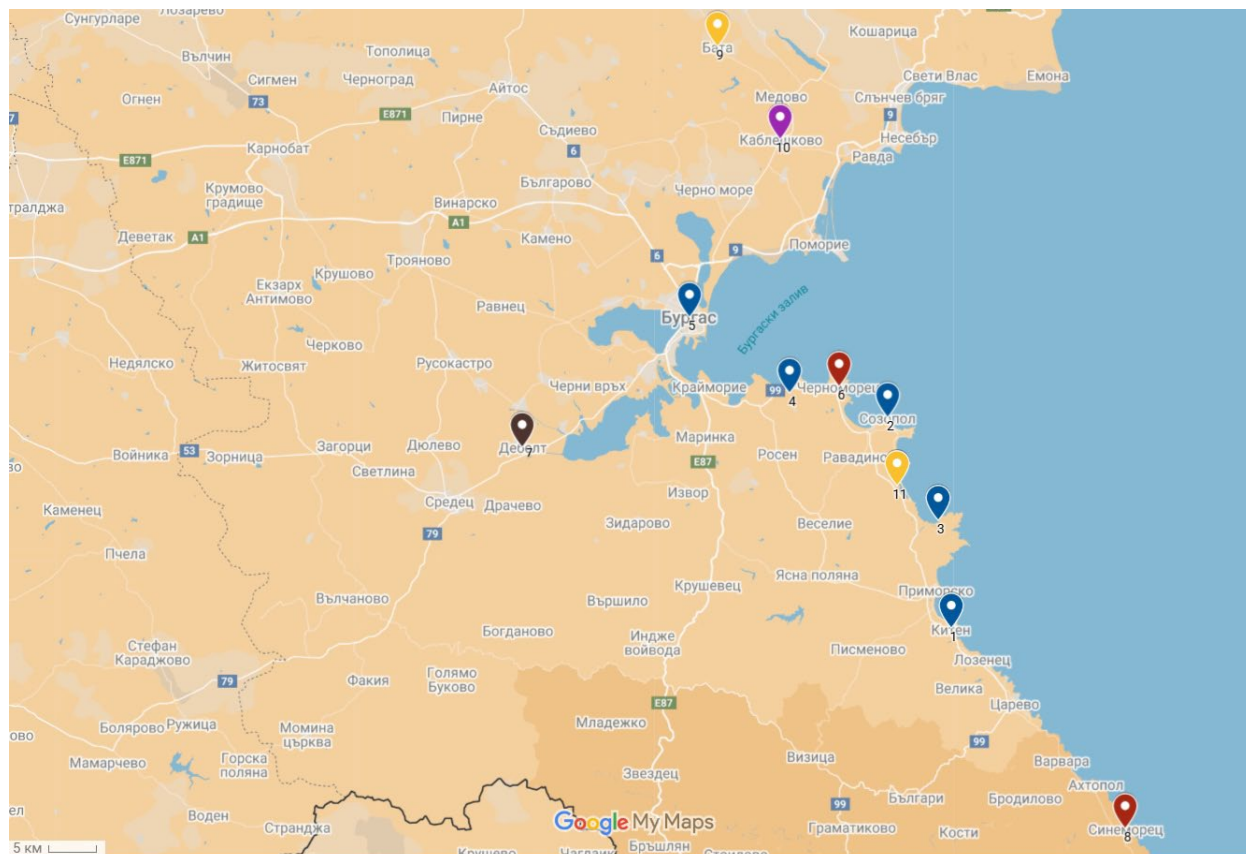
9. Дисертационният труд поставя основа за бъдещи интердисциплинарни изследвания, съчетаващи археология, археометрия и подводна археология за по-задълбочено проучване на раннобронзовите култури в Западното Черноморие.

Списък на публикации по темата на дисертацията:

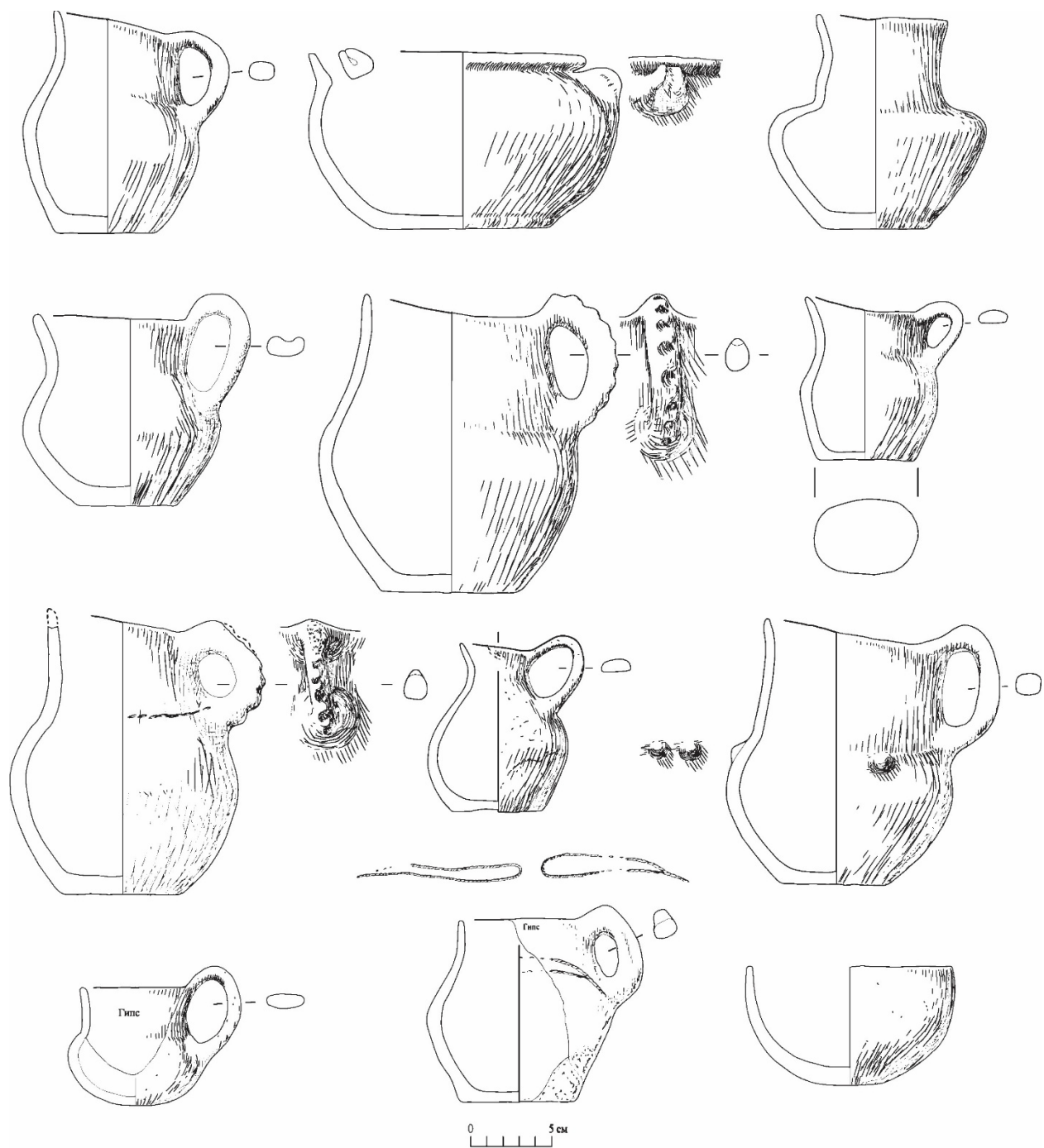
Василева 2025: Х. Василева. Специфичен тип съдове от раннобронзовото селище до нос Урдовиза. *Stephanos Archaeologicos in honorem professoris Krassimiri Leshtakov*. SAUS, Suppl. VIII, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2025, 181–190

Vasileva 2019: H. Vasileva. A Comparison between the Decoration of the Early Bronze Age Ceramics of the Northern and the Southern parts of the West Pontic Area. – In: *Oltenia. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie*. XXVI. Craiova : Muzeul Olteniei. 2019, 50–69

Vasileva 2018: H. Vasileva. From the Bottom of the Sea: The Early Bronze Age Ceramics from Sozopol and Urdoviza. – In: *PONTICA*. LI. Constanța, 2018, 135–150

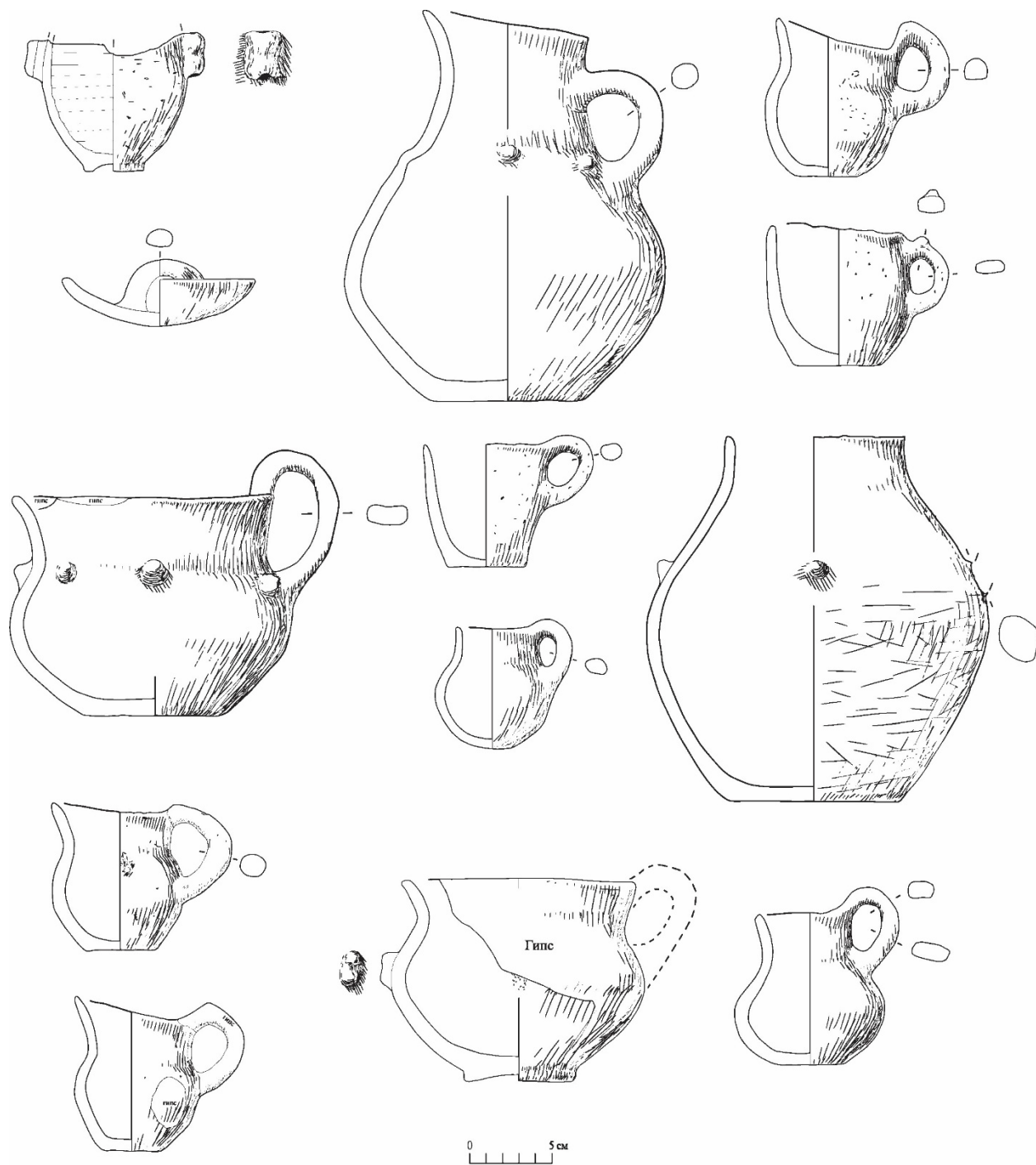
Карта 1. РБЕ обекти по Южното Българско Черноморие: 1. Урдовиза, 2. Созопол, 3. Устието на река Ропотамо, 4. Нос Атия, 5. Бургас, 6. Аклади чеири, 7. м. Кастадин чешма, 8. м. Голата нива, 9. Бата, 10. Козарева могила, 11. Алепу

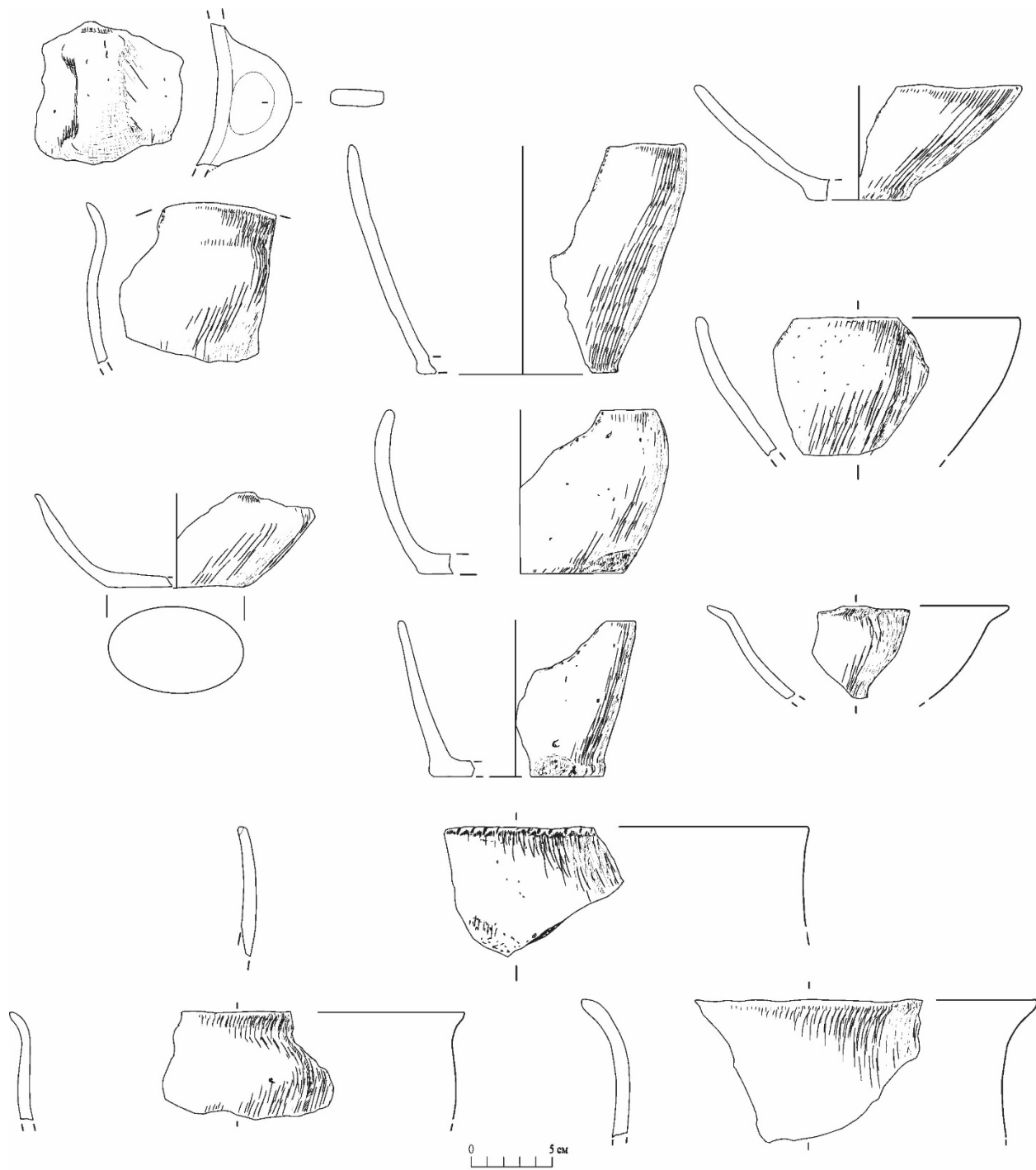
Фиг. 1 Избрани керамични съдове от Китен (Усрдовиза)

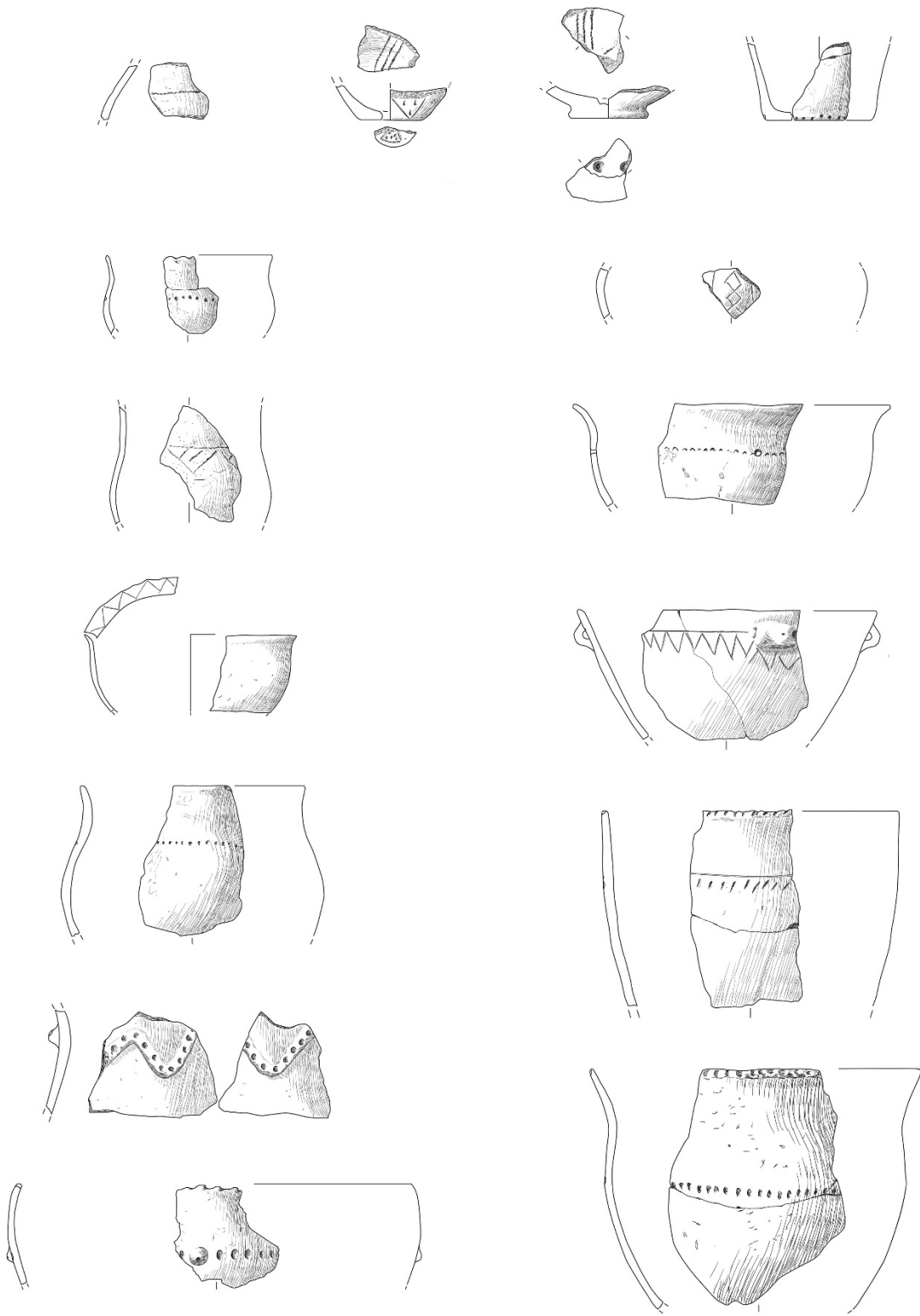
Фиг. 2 Избрани керамични съдове от Китен (Усрдовиза)

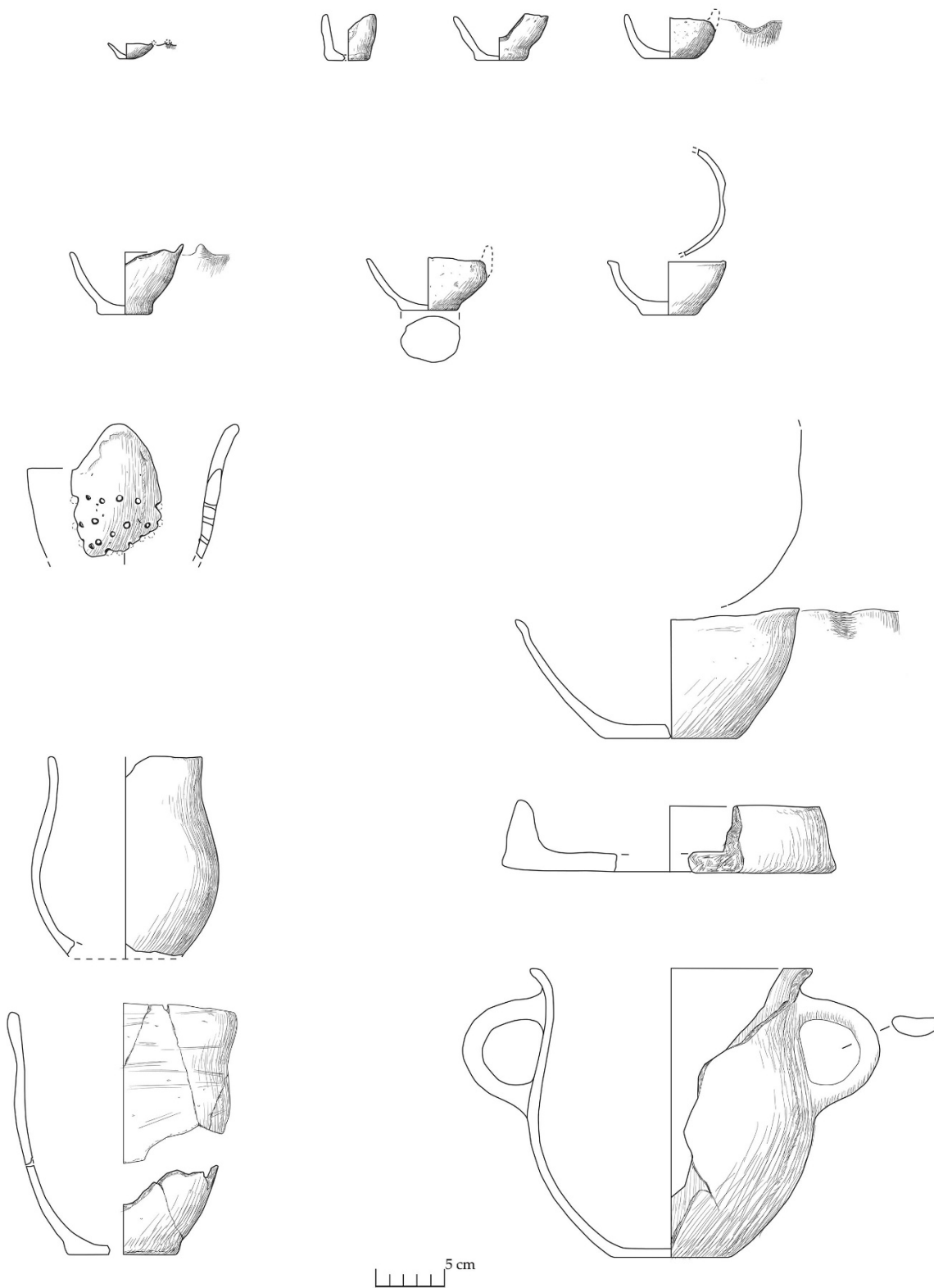
Фиг. 3 Избрани керамични съдове от Созопол

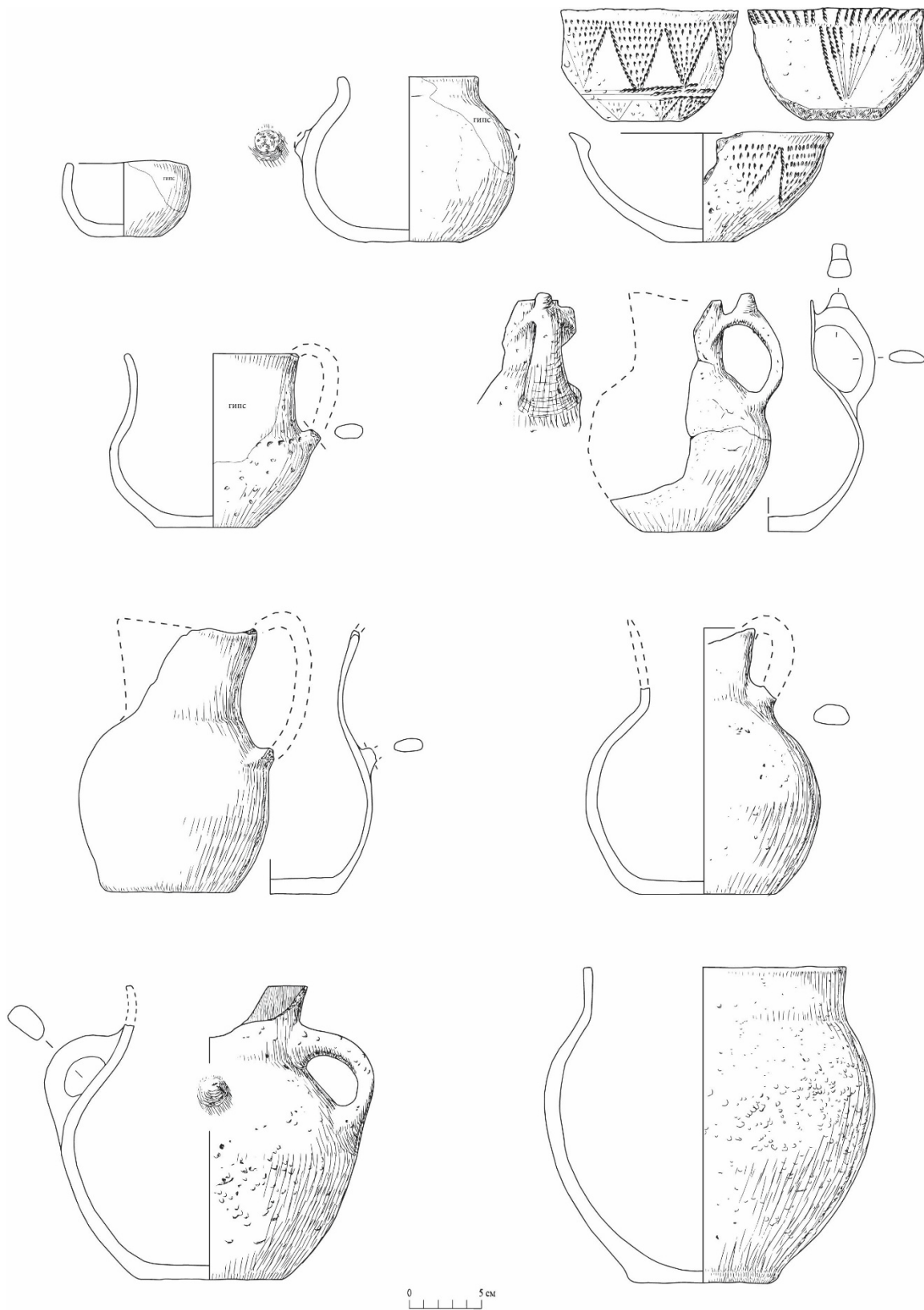
Фиг. 4 Избрани керамични съдове от Созопол

Фиг. 5 Избрани керамични съдове от Ропотамо

Фиг. 6 Избрани керамични съдове от Ропотамо

Фиг. 7 Керамични съдове от Атия